

La dona a l'època contemporània

La II República

*Claudia Gallardo Agudo
Tutora: Mila Domeque
Curs: B2A*

ÍNDIX

1. Introducció	pg. 1
2. Context històric	pg. 3
2.1 · Instauració de la Dictadura de Primo de Rivera	
2.2 · Proclamació de la II República Espanyola	
2.3 · Etapes de la II República	
2.4 · Guerra Civil i final de la II República Espanyola	
3. Característiques de la dona a Espanya durant el s.XX	pg. 12
· Condicions, paper, família, matrimoni	
4. La dona durant la II República	pg. 15
4.1 · El dret a vot	
4.2 · El divorci	
4.3 · La prostitució	
4.4 · La reforma eugenèsica de l'avortament	
4.5 · El treball	
5. Final de la República: s'acaba la igualtat	pg. 27
6. Les dones s'organitzen	pg. 28
6.1 · Asociación Nacional de Mujeres Españolas (ANME)	
6.2 · Unió de dones Antifeixistes	
6.3 · Mujeres Libres	
6.4 · La secció femenina	
6.5 · Associació Les Dones del 36	
7. Personatges destacats	pg. 39
7.1 · Dolores Ibárruri “ La pasionaria”	
7.2 · Clara Campoamor	
7.3 · Margarita Nelken	
7.4 · Victoria Kent	
8. Conclusió	pg.49
9. Bibliografia	pg.50
10. Annex	

1.Introducció

La dona ha estat objecte al llarg del temps d'una discriminació respecte a l'home pel que fa al desenvolupament de funcions i rols socials. Des de el principi de la civilització humana, la dona sempre ha patit la discriminació i la diferenciació respecte a l'home. Ja a la prehistòria, la dona va començar a patir la desigualtat. La resta de civilitzacions, ja sigui per els rols socials establerts, o per la religió han continuat amb les desigualtats.

El cristianisme, tot i establir una igualtat entre home i dona, tot considerant-les com a persones individuals, mantingué el principi de submissió de la dona dins la família i la preponderància de l'home en la jerarquia social.

Al llarg de l'edat mitjana i fins el segle XIX la supremacia masculina es va mantenir, i si cap, es va ampliar: Els estaments medievals no reconegueren pràcticament cap paper a la dona en el món feudal, gremial i polític, i tampoc no va tenir accés als estudis superiors oficials.

És al segle XX quan la dona comença a tenir una consciència social i comencen els primers moviments feministes. El feminisme és el moviment que busca equiparar el paper de dones i homes en la vida pública.

Aquests moviments varen triomfar a tota Europa durant el segle XX, fent-se més importants a l'última meitat de segle, on ja van adquirir tota la importància i el reconeixement social que es demanava.

Aquest treball de recerca es basarà en l'estudi de la situació de la dona al llarg del segle XX a Espanya i Catalunya. Primer ens fixarem en el principi del segle XX i analitzarem el paper de la dona en la societat. Després ampliarem i ens pararem a estudiar i analitzar l'època que va permetre obrir la porta de la igualtat a la dona al nostre país: La II República. Analitzarem les transformacions, les noves lleis i el canvi en el pensament d'una societat basada en una Constitució que reconeix la igualtat entre els dos sexes. També es parlarà sobre els moviments feministes ocorreguts a Espanya i les dones més representatives de l'època, que van lluitar per obtenir uns drets que avui dia podem gaudir totes les dones d'aquest país.

La recerca d'aquest treball s'ha realitzat gràcies a l'estudi d'alguns textos, articles, revistes o publicacions de l'època, comparant testimonis de personatges rellevants i realitzant entrevistes a persones que varen viure la seva pròpia experiència durant aquells anys i que ara ho volen compartir amb tots nosaltres. Aquests testimonis ens ajudaran a apropar-nos i a fer-nos una idea de com es vivia al país i de quines experiències van viure ells. També la visualització de cartells conservats al Pavelló de la República de Barcelona ajuda a comprendre quina era la visió de la vida i quines propagandes es feien arreu de tota Espanya.

Tot això ens aproparà a una època plena de canvis i de lluites, que gràcies als testimonis i a la història viva del nostre país no oblidarem mai.

2. Context històric

2.1 Instauració de la Dictadura de Primo de Rivera

Amb la connivència del rei Alfons XIII i la aquiescència de bona part de la patronal, del clergat, de l'exèrcit i de les forces conservadores, Primo de Rivera encapçalà un directori militar que va concentrar tots els poders de l'Estat excloent als polítics professionals. Inicialment trobà una certa acceptació, en la mesura que venia a substituir un règim desprestigiat i en què prometia una dictadura transitòria inspirada en els ideals dels regeneracionistes de principis de segle (com Joaquín Costa), per tal de restaurar l'ordre i desarrelar la influència caciquil de la vida política. Fins i tot els socialistes mostraren envers ell una benèvola neutralitat. Tot i que formalment s'inspirà en el model feixista de Mussolini, la seva dictadura fou més moderada i conservadora.

Durant els anys del Directori Militar (1923-1926) va perseguir els anarquistes, el sindicat dels quals (CNT) fou declarat il·legal. Va liquidar la Mancomunitat de Catalunya, desterrà de la vida política els partits i institucions representatives (substituïdes per tecnòcrates conservadors, agrupats a partir de 1924 en la Unió Patriòtica), reforçà el proteccionisme estatal en favor de la indústria estatal i fomentà la construcció de grans obres públiques. Un dels seus èxits va consistir en consolidar la presència espanyola al Marroc mitjançant una victòria militar que va posar fi a anys de permanents guerres i dificultats, com el «Desastre d'Annual» de 1921, pel qual s'havien demanat responsabilitats als militars i al propi rei i que havia propiciat el cop d'Estat de 1923.

Miguel Primo de Rivera

El desembarcament d'Alhucemas (1925) va formar part d'una operació combinada amb l'exèrcit francès per acabar amb la rebel·lió de les tribus de beduïns o berbers del Rif. Tot i que això contradeia les idees anteriors del dictador, fou un èxit tan significatiu que animà a Primo de Rivera a institucionalitzar la seva dictadura de forma duradora. El Directori Militar donà lloc a un Directori Civil (1926-1930) i es va reunir una Assemblée Nacional (1927) que elaborà un avantprojecte de Constitució (1929). Aquell simulacre de Parlament no democràtic, no obstant, va mostrar la diversitat de posicions polítiques que hi havia entre els seguidors de la dictadura, entre catòlics conservadors i corporativistes autoritaris atrets pel feixisme.

Dividits els *primorriveristes* i enrardides les relacions del dictador amb el rei, no van ser capaços d'afrontar l'auge de l'oposició, creixentment unida i mobilitzada davant l'amenaça de veure perpetuar-se el règim. Socialistes i republicans s'uniren en campanya contra la dictadura, que amenaçava amb arrossegat també la Monarquia que l'havia recolzat; estudiants, obrers i intel·lectuals es manifestaren en contra del règim; i els propis militars conspiraren contra Primo de Rivera.

Finalment, desautoritzat per alts càrrecs militars i pel rei, Primo de Rivera presentà la seva dimissió el 1930 i s'exilià a París, no sense haver recomanat a Alfons XIII alguns noms de militars que podrien succeir-lo (entre ells el General Berenguer, que assumí la presidència). Dos mesos més tard, morí a París sumit en una gran decepció per les ingratituds rebudes. El seu fill gran, José Antonio Primo de Rivera entraria en la política poc després per, segons ell, reivindicar la memòria del seu pare. La seva filla Pilar Primo de Rivera, que no va morir a la guerra com la resta de germans, va ser cap de la Secció Femenina (les dones al moviment creat pel seu germà) a part de la Segona República Espanyola, a la guerra i durant el franquisme; també durant la democràcia, i fins la seva mort als 84 anys, a l'*Asociación de Veteranas de la Sección Femenina*.

2.2 Proclamació de la II República Espanyola

Després de l'exili de Primo de Rivera, el general Berenguer, i després el govern de l'almirall Aznar, intentaren formar un gabinet de concentració dinàstica. La legitimació de la continuïtat monàrquica la va plantejar el govern Aznar a través d'un complex procés electoral en el qual se succeïen eleccions municipals, provincials i estatals. Sense voler-ho les eleccions municipals convocades per l'abril de 1931 es convertiren en un plebiscit sobre l'acceptació o no de la monarquia. Com que els polítics monàrquics no oferien un projecte real de participació democràtica, el procés constituent es veia de forma forçosa lligat a la causa republicana, esperonat pels afusellaments dels herois de Jaca, acte d'una forta vinculació emocional, a més, la creixent oposició de les forces republicanes -Pacte de Sant Sebastià- impedièren la tornada al model de l'alternança pactada i fraudulenta.

A tota Espanya guanyen les esquerres. Per sorpresa de la majoria, els resultats electorals del 12 d'abril van mostrar que les ciutats espanyoles més importants s'havien pronunciat a favor dels partidaris de la República. Malgrat els resultats electorals no era previsible un canvi de règim immediat. La majoria electoral era encara dinàstica als petits municipis, però la classe treballadora, el dia 14 d'abril, estava disposada a acabar allò que havia iniciat i les dues poblacions que primer van proclamar la República van ser Eibar i Barcelona, dues ciutats industrials.

El context internacional on naixia la jove República era advers a nivell econòmic i polític. La crisi econòmica mundial s'havia iniciat amb el crac del 29 i el model democràtic estava en retrocés a Europa: Àustria tenia un govern

parafeixista, Alemanya estava a punt d'ésser governada per Adolf Hitler i a Itàlia ja tenia al poder Mussolini. Ras i curt, la societat europea dels anys 30 del segle XX assistia a una bipolarització entre feixisme i socialisme.

2.3 Etapes de la II República

El govern provisional (1931)

El govern provisional, fruit del pacte de Sant Sebastià (1 d'agost de 1930) fou presidit per Niceto Alcalá-Zamora i hi eren representats els socialistes, els radicals, els republicans, els nacionalistes catalans i els catòlics. La Segona República espanyola va néixer amb molts reptes: construir un sistema representatiu homologable a les democràcies parlamentàries occidentals, donar satisfacció a les reivindicacions nacionalistes de Catalunya i el País Basc, resoldre el problema agrari, acabar amb l'analfabetisme, desvincular l'Església de l'Estat, satisfer les primeres reivindicacions feministes, entre d'altres. La tasca més destacada fou la Constitució progressista de 1931. Però afrontà problemes derivats de l'oposició anarquista i esclats de brots d'anticlericalisme i la proclamació de la República Catalana per part de Francesc Macià.

El Bienni Reformista (1931-1933)

El 28 de juny se celebren eleccions a les Corts Constituents; de nou amb victòria aclaparadora de les esquerres. Abans d'acabar l'any, el 14 d'octubre, Alcalá-Zamora dimiteix com a president del Govern perquè al Parlament hi ha massa posicions laiques i reformistes per a un centrista com ell (conserva, però, la presidència de la República), i assumeix el càrrec Manuel Azaña, fins aleshores ministre de la Guerra. El Govern aprova la Constitució de la República el 10 de desembre de 1931. Pocs dies després, el 16, Azaña forma un govern estable que donarà lloc a l'anomenat bienni socialista.

La primera legislatura republicana, presidida per Manuel Azaña no va satisfer ningú: les reformes realitzades o previstes van exasperar l'Església catòlica (ja

que el govern prohibia l'ensenyament als religiosos i extingia la Companyia de Jesús), als terratinents i bona part dels militars mentre, a l'altre extrem, els anarquistes les van considerar insuficients. En aquest context, les mostres de rebuig a la República seran constants. L'obra del primer govern voldrà ser reformista i centrada en diversos punts:

Reforma de l'exèrcit, per la qual els oficials i generals que no volgueren jurar fidelitat a la República podien retirar-se de l'exèrcit. La reforma anà a càrrec de Manuel Azaña, cap de govern i ministre de la guerra.

Estatut d'autonomia de Catalunya (1932). A Catalunya, la victòria aclaparadora d'ERC propiciarà la recuperació de la Generalitat i un nou Estatut aprovat per gran majoria del país. Les dones, que no podien votar, sí que varen fer una recollida massiva de signatures per mostrar el seu suport a l'Estatut. El setembre de 1932, les Corts espanyoles aproven l'Estatut.

Reforma agrària que tingué per fita crear una àmplia capa de petits i mitjans propietaris que posés fi a l'estructura latifundista espanyola. Aquest projecte va topar amb l'oposició dels grans propietaris i amb la manca de recursos per a les expropiacions.

L'incident més remarcable és el cop d'estat de l'estiu de 1932 del general José Sanjurjo, conegut com la Sanjurjada, que fracassa i accelera l'aprovació de l'Estatut de Catalunya el 9 de setembre de 1932. El 1933, Azaña intentà fer un altre govern republicà i socialista, en el qual també hi formi part ERC; fet que motivarà que Lluís Companys, deixi durant dos mesos la presidència del Parlament, per passar a ésser ministre de Marina. Els fets de Casas Viejas precipiten la caiguda de Manuel Azaña. El president de la República, Alcalá-Zamora, desfà el govern Azaña per foragitar els socialistes del poder. Diego Martínez Barrio encapçala el nou govern, integrat únicament per republicans, que dissol les Corts i convoca eleccions. Les dones, per primer cop, podran votar, i això segons sembla, afavoreix als partits de centredreta en les eleccions

del 19 de novembre següent. Les eleccions són guanyades pel centredreta del Partit Republicà Radical, encapçalat per Alejandro Lerroux.

El bienni conservador (o bienni negre) (1933-1936)

L'any 1933, per primer cop, a la història d'Espanya, les dones poden exercir el dret a vot. El govern presidit per Lerroux es desfà a mitjan del mes d'abril de 1934, donant pas a un altre de provisional en mans de Ricardo Samper Ibáñez, home de la seva confiança i fins aleshores ministre d'Indústria i Comerç. A l'octubre la Confederació Espanyola de Dretes Autònomes de José María Gil-Robles y Quiñones forçà la seva dimissió i es crea un nou govern Lerroux amb tres ministres de la CEDA. La presidència de la República correspongué a Niceto Alcalá-Zamora. El nou govern intentà anul·lar la legislació social aprovada, especialment la reforma agrària; s'enfrontà amb el govern de la Generalitat a causa de la Llei de contractes de conreu aprovada pel Parlament català; amnistià els implicats en la Sanjurjada i establí una assignació econòmica per al culte religiós i el clergat. La política conservadora del govern ocasionà l'esclat de vagues generals a València i Saragossa, conflictes als carrers de Madrid i de Barcelona i, sobretot a partir de l'entrada dels tres ministres de la CEDA al govern, la revolució d'Astúries de 1934 i els fets del sis d'octubre. A Astúries, a partir dels dies 5 d'octubre, un cop coneguda la participació d'homes de la CEDA en el nou govern, l'Aliança Obrera, amb participació de la CNT, decretà la vaga general. La revolta es va estendre per les ciutats obreres més importants amb els cartutxos de dinamita a la mà, però fou esclafada de forma sagnant per les tropes regulars i els legionaris després d'uns 15 dies de durs combats amb centenars de morts.

Així començà l'anomenat bienni negre. El president del govern espanyol continuà essent Lerroux i, el mes de maig de 1935, posa en mans de José María Gil-Robles y Quiñones, líder de la CEDA, el ministeri de Guerra. Gil-Robles nomena el general Francisco Franco cap de l'Estat Major. El president de la República, Alcalá-Zamora, temorós del poder de la dreta republicana, aconseguí forçar la dimissió del govern Lerroux i transferí l'autoritat a Joaquín Chapaprieta i, posteriorment, a Manuel Portela Valladares. La tensió social i

política -amb corrupció política inclosa per l'escàndol de l'estraperlo- facilità a Alcalá-Zamora convocar eleccions pel mes de febrer de 1936.

2.4 Guerra Civil i final de la II República

Manuel Azaña fou escollit nou president de la República i Casares Quiroga fou nomenat nou cap de govern, del qual no van formar part els socialistes, atès que es trobaven dividits entre els partidaris de Francisco Largo Caballero, aclamat com el Lenin espanyol i procliu a realitzar una transformació revolucionària de la societat, i els socialistes moderats, partidaris d'Indalecio Prieto, favorable a col·laborar amb els partits burgesos. El nou president de la República, Manuel Azaña, un liberal partidari de la reforma gradual i del procés democràtic, era odiat intensament per part de la dreta espanyola, que recordava la retallada del pressupost de l'exèrcit i el tancament de l'acadèmia militar quan era ministre de guerra (1931). A la dreta, el monàrquic José Calvo Sotelo va reemplaçar a José María Gil-Robles com a portaveu de la CEDA al parlament. A Catalunya, Companys tornà al capdavant de la Generalitat. El general Francisco Franco és destituït de la Jefatura de l'Estat Major i enviat a les Canàries, el general Manuel Godea és desplaçat i enviat a les Balears, i el general Emilio Mola Vidal és cessat com a jefe superior de las fuerzas militares de Marruecos i és enviat a Pamplona. D'aquesta manera el nou govern pretenia dissuadir els militars de la temptativa d'un cop d'estat.

A partir dels mesos de febrer i març de 1936, el Front popular i les dretes seguiren camins diferents: la dreta inicià el camí de la conspiració per guanyar allò que havia perdut a les urnes, mentre a l'esquerra PSOE, UGT i comunistes es radicalitzen i ocupen finques agràries. Tothom es preparava, com deia el dirigent falangista, José Antonio Primo de Rivera: «ha llegado el momento de la dialéctica de los puños y las pistolas». La Falange Espanyola fou il·legalitzada i José Antonio Primo de Rivera, el seu cap, fou detingut. A l'exèrcit també es visqué la divisió política: per una banda, la Unión Militar Española preparava el cop d'Estat i es triava, l'abril del mateix any, com a director del futur cop d'estat al general Emilio Mola Vidal; a l'altra extrem es formà la Unió Militar Republicana Antifeixista.

El 12 de juliol de 1936, José Castillo, membre del Partit Socialista i oficial de la Guàrdia d'Assalt fou assassinat a prop de Madrid per uns falangistes quan sortia a patrullar. En revenja, l'endemà, el líder de l'oposició conservadora, José Calvo Sotelo, va ser assassinat per una unitat de la Guàrdia d'Assalt. Aquests assassinats foren els catalitzadors de la guerra civil. El 17 de juliol s'inicià la sublevació militar a Melilla. Entre els dies 17 i 20 de juliol de 1936 es produí la insurrecció militar (la fase de pronunciament) que inicià la guerra civil més cruenta de la història contemporània d'Espanya. La insurrecció militar del 17 al Marroc es va estendre per moltes guarnicions militars: Manuel Goded Llopis prengué el poder a les illes Balears, el general Francisco Franco a les Canàries, Queipo de Llano a Sevilla i Emilio Mola, principal planificador de la revolta, a Pamplona. Arran del caos produït per la insurrecció militar al Marroc, el president del Govern espanyol, Santiago Casares Quiroga, dimiteix i ocupa el càrrec Diego Martínez Barrio, que intentà reconduir la situació. Hi ha qui creu que és un pronunciament més, com molts ocorreguts al segle XIX.

A Barcelona, la matinada del 19 de juliol, el general Álvaro Fernández Burriel i una part de la guarnició deixen la caserna de Pedralbes i s'encaminen al centre de la ciutat, complint les ordres que des de Pamplona els dicta el general Emilio Mola. Les tropes, acompanyades d'algun falangista, es dirigiren al centre de la ciutat. Però els plans contra insurgents de la Generalitat feren fracassar el cop gràcies a la força combinada dels Guàrdies d'Assalt, els Carrabiners, els Mossos d'Esquadra, els habitants de Barcelona i, més tard, la Guàrdia Civil. Igual que a Barcelona, la insurrecció fracassà a Madrid, València i Bilbao. Tanmateix hi hagué altres punts de l'Estat en què els militars aconseguiren el poder. Així començà el que per alguns serà la Guerra Civil espanyola i per altres una revolució: el Govern es veié obligat a lliurar les armes al poble, la Generalitat decretà la creació de les Milícies Ciutadanes per Catalunya (dia 21), Lluís Companys cedí l'autoritat al Comitè Central de Milícies Antifeixistes (dia 22), s'organitzaren columnes per alliberar zones sota control militar, i fins i tot es buiden les presons de delinqüents comuns i presos polítics i es tornaren a omplir amb persones de dreta, religiosos, militars i gent de missa. Els darrers dies de juliol, les milícies catalanes ja s'encaminen cap al front d'Aragó. La CNT i el Partit Obrer d'Unificació Marxista (POUM) boicotejaren els reclutaments de

soldats; pensen que al front, per fer la revolució, només ha d'haver-hi voluntaris.

El 4 de setembre de 1936, la presidència del Govern, va passar a mans del socialista Largo Caballero. Al País Basc, el govern de la República els donà l'autonomia l'1 d'octubre de 1936, i fou escollit com a lehendakari en José Antonio Aguirre.

El 4 de novembre del 1936, la CNT s'uní al govern de Largo Caballero, mentre que el govern de Madrid es traslladà a València i es constituïen una Juntas de Defensa Nacional encapçalades pel general Miaja, qui encarregà l'organització de l'Estat Major a Vicente Rojo. A finals de març de 1937 davant la desorganització en el bàndol republicà i les victòries franquistes a Huelva, Badajoz, Donostia, Toledo, Oviedo i Màlaga, són reclutades les quintes del 34 i 35 (que llavors tenien vint-i-tres i vint-i-dos anys) per a la formació d'un exèrcit regular i disciplinat, el Popular republicà. Però el bàndol republicà seguí dividit. Un exemple, considerat gairebé com una guerra civil dins la Guerra Civil, són els anomenats fets de maig, que van enfrontar les forces anarquistes i el POUM contra la Generalitat i els sectors comunistes. Aquests fets, així com l'aliança entre republicans, ala dreta dels socialistes i comunistes, fan que Largo Caballero sigui succeït per Juan Negrín, en el càrrec de president del Govern espanyol. Mentrestant, el bàndol franquista conquereix Bilbao, Santander i Gijón, i trenca el front d'Astúries. El Govern de la República s'acaba traslladant de València a Barcelona per l'avenç de les tropes del general Franco. La situació de la guerra s'anava decantant cap al bàndol franquista, mentre de mica en mica va desintegrant-se el bàndol republicà i reduint-lo a dues zones: una, la de Catalunya, i l'altra, la del centre, amb les ciutats de Madrid i València, aïllades. El Govern republicà segueix reclutant quintes per al front, fins que el 10 de març de 1938 li toca a la del 40, és a dir, a la dels nois que l'any 1940 tindrien vint-i-un anys. La situació al front d'Aragó precipita la seva incorporació quan només tenen entre divuit i dinou anys. Un mes i escaig

més tard, són reclutats els de la quinta del 41, és a dir, els que tenen entre disset i divuit anys; són la quinta del biberó. El 28 de febrer de 1939, el darrer any de la Guerra Civil, els governs de França i del Regne Unit reconeixien l'Espanya del general Franco. A més, Manuel Azaña dimití com a president de la República el govern republicà va haver d'exiliar-se a França per l'ocupació franquista de Catalunya. L'1 d'abril Franco donava per finalitzada la guerra i la República.

3. Característiques de la dona a Espanya durant el s.XX

La dona, al llarg de la història sempre ha estat considerada un ésser diferent a l'home, fins i tot amb atribucions físiques i mentals que les diferenciaven del sexe masculí. Aquestes creences, provenen de diversos orígens, ja siguin religiosos o socials, que causen la discriminació. Aquesta discriminació ha afectat a la dona i al seu paper a la història.

Si bé fa cent anys, en el tombant de segle, no es va produir cap debat públic sobre el segle XIX com a etapa d'avenç de les dones, tot i aquestes primeres manifestacions emancipadores; és innegable que el segle XX sí que va aportar un gran progrés per a aquestes, obrint les portes a un debat historiogràfic sobre el seu paper social, econòmic i polític. La lluita per tal d'aconseguir la igualtat política, jurídica i econòmica de les dones va ser una de les grans experiències del segle passat.

Els primers moviments feministes ja es donaven a mitjans del segle XIX a alguns països europeus, però no és fins el segle XX que es produeixen a Espanya. Alguns d'aquests moviments feministes espanyols van sorgir a partir de la incorporació de la dona al sistema productiu durant el primer quart de segle. Aquesta incorporació s'hi portà a terme en condicions molt dures per a les treballadores, no solament per el baix salari i les hores de feina, que després s'allargaven amb el treball que s'havia de fer a la llar, sinó que a més a més sofrí la incomprensió i insolidaritat dels homes assalariats. Els moralistes conservadors criticaven aquesta incursió de la dona al món del treball, però oblidaven que abans la seva força de treball era ja explotada a casa seva, i que ara ho fos fora d'ella, semblava un perill per la societat classista basada en la rígida estructura familiar patriarcalista. Fins el 1900 no va establir-se un límit

legal a la jornada laboral de les dones, limitant a onze hores diàries o 66 setmanal la de les dones, que tindrien quatre setmanes de permís en cas de part.

L' incompliment de la legislació laboral protectora de la dona fou un dels factors de la vaga general del 30 de juliol al 15 de setembre de 1913. Amb aquesta vaga es va evidenciar l'existència d'un moviment feminista amb ganes de fer canvis a la societat masclista a la que estaven obligades a viure i a treballar de manera discriminatòria. Però no va ser fins el 26 de maig de 1931 quan s'imposà amb caràcter general i obligatori l'assegurança de maternitat amb assistència mèdica i farmacèutica. Trenta-un anys havien fet falta per fer efectiva la llei del 1900 respecte al descans de l'obraera abans i després del part.

A partir de 1910 amb Canalejas, es produeixen els primers canvis i es permet l'accés a alguns estudis universitaris (1910-1930 nombre de dones a la universitat és del 10%).

Malgrat tot, la dona continuarà essent una ciutadana de segona classe, que dependrà de d'home per prendre qualsevol decisió. Però serà amb la proclamació de la II República Espanyola quan la dona serà reconeguda amb una certa igualtat, que es plasmaran en lleis com la del dret a vot o la llei del divorci, però encara a nivell social no desapareixerà aquesta discriminació cap al sexe femení. Aquesta discriminació provindrà de diferents àmbits, ja siguin polítics o religiosos. Per exemple, escriptors com Francesc Tusquets¹ insisteixen en la desigualtat de la capacitat femenina. Ell diu que no és deguda a una deficient educació de la dona, sinó que elles tenen una capacitat limitada fins a un cert nivell. Aquest nivell superior de coneixement i de capacitats creatives és obra exclusiva de l'home, qui té un major rendiment en totes les activitats.

El franquisme va suposar la pèrdua de tots els avenços aconseguits a la República i el retorn al sistema de valors tradicionals masclistes. L'aparell franquista utilitzarà el seu poder propagandístic i coercitiu per imposar aquest

---

¹ Texto 6, TUSQUETS, Francesc, *El problema feminista*, Barcelona, 1931, pp. 74-75, 80-81 y 85.

model a la societat. La secció femenina (Falange) serà l'encarregada de retornar la dona al seu paper més tradicional.

Submissió de la dona al marit: és el representant legal, la dona li ha de demanar permís per a tot fins i tot per a treballar. També és l'administrador dels seus béns.

Legalment la dona no pot accedir a càrrecs de l'administració pública com el de jutgessa o diplomàtica. És prohibeix la coeducació, s'imposen matèries d'estudis diferents entre nois i noies. Es prohibeix el divorci, els anticonceptius..

La ley General de Educación dels 60 permetrà la coeducació i un millor accés als estudis superiors. També a partir dels 60 començaran accions reivindicatives femenines: Primera Asamblea General de Dones a Barcelona el 1965, de reivindicació democràtica que agrupava dones de tot l'estat.

La mort del dictador Franco va suposar una alliberació per la dona i es quan es van començar a aconseguir coses realment importants per arribar a la igualtat total que hi ha avui dia a la societat espanyola.

Però, encara avui, quan en molts països s'han assolit èxits inqüestionables en la lluita per la igualtat de la dona, continuen existint mecanismes socials i culturals que la discriminen. A més, no en tots els països es respecten de la mateixa manera aquests principis i, per exemple, els països islàmics són els més reticents a l'hora de concedir la igualtat jurídica a les dones. D'aquesta manera, un dels reptes del segle XXI ha de ser la generalització d'aquests avenços ressenyats en el conjunt del món, d'assolir una major incidència de la veu de les dones en els escenaris públics, l'avenç en el camí de més espais de llibertat i igualtat i l'eradicació definitiva de l'anomenada violència de gènere.

4. La dona durant la II República

4.1 El dret a vot

El sufragi universal a Espanya fou establert l'any 1890. El terme *universal*, fa entendre que aquest tipus de sufragi és el que permet votar a totes les persones majors d'edat. Però aquest sufragi no corresponia a la seva definició, ja que només els homes podien votar. Les dones eren excloses de qualsevol aspecte a la vida política.

Durant la dictadura de Primo de Rivera es permetia el vot a les dones més grans de 23 anys no casades. Era un intent d'utilització reaccionària del vot femení. El dictador pretenia convocar una assemblea consultiva per tal de consolidar el seu règim, però aquestes eleccions no es van celebrar mai.

Però no serà fins arribar la Segona República en què el tema es debat de forma important amb una campanya liderada per Clara Campoamor i enfrontant-se a les habituals campanyes -amb o sense suport científic- que argumentaven la insuficiència en voluntat i intel·ligència del sexe femení.

Jo no crec, no ho puc creure, que la dona sigui un perill per a la República, perquè jo he vist la dona reaccionar davant la Dictadura i amb la República (...) Ressoleu allò que vulgueu, però assumint la responsabilitat de donar entrada a aquesta meitat del gènere humà en la política, perquè la política sigui cosa de dos, perquè tan sols hi ha una cosa que fa només un sexe: donar a llum. Les altres, les fem tots en comú, i no podeu ara venir a legislar, a votar impostos, a dictar deures, a legislar sobre la raça humana, sobre la dona i sobre el fill, aïllats, fora de nosaltres.²

A les eleccions per a Corts Constituents del 28 de juny de 1931 les dones no eren electores, però si elegibles. Victòria Kent i Clara Campoamor foren elegides diputades. Margarita Nelken ho fou el mes d'octubre del mateix any i no participà a les discussions parlamentàries sobre el vot femení.

Clara Campoamor formava part de la comissió que redactava el Projecte de Constitució i allà insistí en la defensa dels drets de les dones. En els articles 2,

---

² Discurs de Clara Campoamor (diputada del Partit Radical), agost del 1931. (Traduït del castellà).

43 i 25 (particularment el darrer)³ de la Constitució era reconeguda la igualtat d'ambdós sexes.⁴ L'article 36 seria el que atorgaria el vot a les dones.⁵ Fou presentat a debat el dia 31 de setembre de 1931. Van ser presentades dues esmenes, una de les quals passà a votació i fou derrotada. El dia 1 d'octubre s'aprovava l'article 36 per 161 vots contra 121.

Sembla que el tema no despertava excessivament l'interès dels diputats o bé no volien oposar-se a les decisions dels partits respectius, ja que el nombre d'assistents fou molt reduït. El dia 1 d'octubre només hi havia un 60% dels parlamentaris.

Clara Campoamor i Victòria Kent eren les úniques dones a les Corts i defensaren posicions enconstrades. La primera pertanyia a la minoria radical i, en contra de l'actitud del seu partit, va ser qui més aferrissadament va defensar el dret a vot de les dones. Per ella l'exercici d'aquest dret, juntament amb les altres mesures igualitàries era la millor escola de ciutadania i la base perquè la dona s'integrés plenament en la societat. Considerava que les dones esperaven de la República la seva redempció i la dels seus fills.

Victòria Kent, del partit radical-socialista, considerava prematura la concessió del vot. Segons ella, es tractava que la dona comprovés els beneficis que la República aportava a la seva família i llavors seria la més fervent defensora. Deia també que en aquells moments només havia una minoria de dones obreres i universitàries que estaven preparades per entendre què representava la República i per votar per ella.

Ella considerava que la concessió del sufragi femení seria un perill pel nou règim.

---

³ Constitució de la República Espanyola de 1931, art. 25 *No podrán ser fundamentos de privilegio jurídico: la naturaleza, la filiación, el sexo, la clase social, la riqueza, las ideas políticas ni las creencias religiosas. El Estado no reconoce distinciones y títulos nobiliarios.*

⁴ Constitució de la República Espanyola de 1931, art.2 *Todos los españoles son iguales ante la ley.*

⁵ Constitució de la República Espanyola de 1931, art. 36 *Los ciudadanos de uno y otro sexo, mayores de veintitrés años, tendrán los mismos derechos electorales conforme determinen las leyes.*

*Señores Diputados, pido en este momento a la Cámara atención respetuosa para el problema que aquí se debate, porque estimo que no es problema nimio, ni problema que debemos pasar a la ligera; se discute, en este momento, el voto femenino y es significativo que una mujer como yo, que no hago más que rendir un culto fervoroso al trabajo, se levante en la tarde de hoy a decir a la Cámara, sencillamente, que creo que el voto femenino debe aplazarse. Que creo que no es el momento de otorgar el voto a la mujer española.*⁶

Finalment després de debatre la decisió, en les eleccions del novembre del 1933 i per primera vegada en la història d'Espanya, més de sis milions de dones van tenir dret a exercir el vot.

El fet que en les primeres eleccions celebrades amb sufragi femení es produís el triomf de les dretes va desfermar una polèmica important sobre la influència del vot femení en la

victòria de les candidatures més conservadores. Algunes forces d'esquerra van atribuir el triomf del centredreta al vot femení, perquè van considerar que les dones eren, tradicionalment, més conservadores i estaven influenciades per les recomanacions de l'Església. Aquesta percepció es va veure confirmada per les posicions dels partits de dretes, que van lloar el seny del comportament femení que, amb la seva defensa de la religió i la família, havia assegurat el triomf de l'ordre i la pau social.

Tanmateix, les investigacions historiogràfiques posteriors han introduït dubtes seriosos sobre el fet que el vot femení fos tan determinant en el triomf de la dreta. L'argumentació d'aquesta posició es basa en el fet que els resultats del 1933 van ser a molts llocs semblants als del 1931 i que en el les eleccions del 1936 els resultats van tenir un signe completament diferent.

La lluita d'aquestes dones i d'altres al llarg de la història, permet avui dia, que la imatge d'una dona exercint el seu dret a vot resulti un acte totalment normal, però han estat anys i anys de lluita per aconseguir la igualtat.

---

⁶ Discurs davant les Corts de Victòria Kent (Partit Radical - Socialista), 1 d'octubre de 1931.

4.2 El divorci

La institució del divorci és gairebé tan antiga com la del matrimoni, si bé moltes cultures no ho admetien per qüestions religioses, socials o econòmiques. La majoria de les civilitzacions que regulaven la institució del matrimoni mai la van considerar indissoluble, i la seva ruptura generalment era sol·licitada pels homes. Encara que en algunes d'elles, el naixement d'un fill li atorgava al vincle el caràcter d'indissoluble.

Generalment, el motiu més comú de divorci era l'adulteri, encara que en moltes societats antigues també era motiu de mort, com en l'antiga Babilònia, on el divorci podia ser demanat per qualsevol dels cònjuges, però l'adulteri de les dones era penat amb la mort.

En els inicis del cristianisme, el divorci era admès, però amb el temps l'església el va prohibir. A partir del segle X, eren els tribunals eclesiàstics qui tramitaven els divorcis, no sense grans disputes de diferents sectors de l'església cristiana. A partir del Concili de Trento, en 1563, es va imposar la teoria del caràcter indissoluble del vincle, encara que es va admetre la separació de cossos. No obstant això, la Reforma protestant de Martí Luter, va admetre el divorci encara que únicament en casos molt greus. Aquesta reforma, fins i tot va provocar que Anglaterra abraqués la mateixa degut al fet que el seu rei, Enric VIII desitjava divorciar-se de la seva esposa, Catalina, i l'Església de Roma no l'hi permetia.

A Espanya el Forum Iudicum l'admetia en casos de sodomia del marit, inducció a la prostitució de la dona i adulteri d'aquesta. Posteriorment el Codi de les Set Partides el va prohibir.

El divorci, durant la dictadura de Primo de Rivera era considerat com un acte de pecat. La institució del matrimoni era de caire sagrat. La seva dissolució, segons el Codi Civil de 1889 només era possible per la mort d'un dels cònjuges.

L'home era el que tenia el poder sobre la dona i qui prenia totes les decisions. Ella no podia realitzar cap acció de caire jurídic o administratiu sense l'autorització del marit. La infidelitat de la dona era castigada amb la presó, mentre que la de l'home no.

La dona tenia que complir una sèrie d'obligacions, que eren principalment obeir al marit, cuidar dels fills, vetllar per la cura de la llar i ser una dona honorable davant els ulls de Déu i de l'Església.

Amb la proclamació de la II República, la dona s'equipara en drets davant l'home, i la Constitució ho reconeix. L'article número 43 del document de 1931 atorga el dret al divorci.

La familia está bajo la salvaguardia especial del Estado. El matrimonio se funda en la igualdad de derechos para uno y otro sexo, y podrá disolverse por mutuo disenso o a petición de cualquiera de los cónyuges con alegación en este caso de justa causa. Los padres están obligados a alimentar, asistir, educar e instruir a sus hijos. El Estado velará por el cumplimiento de estos deberes, y se obliga subsidiariamente a su ejecución. ⁷

Així doncs es donà un altre pas per a la igualtat entre sexes i permet dissoldre el matrimoni. Aquesta llei va ser molt criticada, sobretot pels sectors més conservadors i per l'església catòlica. També es va aprovar el matrimoni civil, deslliurant així a moltes persones d'haver de casar-se per l'església encara que no fossin catòlics.

Estadística de divorcis i separacions: Demandes presentades; causes⁸

Demandes presentades	% divorci	% separacions
Demandes presentades per homes	43,92	18,62
Demandes presentades per dones	56,08	81,38

Matrimonis amb/sense fills	% divorci	% separacions
Matrimonis amb fills	48,39	62,19
Matrimonis sense fills	51,61	37,81
TOTAL	100,00	100,00

⁷ Constitució de la República Espanyola de 1931, art.43.

⁸ *Estadística de divorcis i separacions*, Madrid, Ministeri de Justícia, 1936 (Demandes presentades; Matrimonis amb/sense fills; Percentatges de causes invocades pel divorci). Reproduït en ALBERDI, Inés, *Història i sociologia del divorci a Espanya*, Madrid, Centre de Investigacions Sociològiques, 1979.

Percentatges de causes invocades pel divorci	Causa	%
	Adulteri	10,23
	Bigàmia	0,40
	Denotativa prostitució	1,52
	Desempament de la família	15,04
	Abandonament	15,78
	Absència	0,88
	Maltractaments	12,93
	Violació de deures i conducta immoral	15,79
	Malaltia venèria	1,53
	Malaltia que porta a la incapacitat	0,57
	Condemna penal	0,28
	Separació per més de tres anys	20,72
	Alienació mental	0,33
	Mutu dissens	2,10
	Convalidació sentència eclesiàstica	0,005
	Separació judicial	0,12
	No consta	1,73
	TOTAL	100,00

4.3 La prostitució

El tema de la prostitució al nostre país sempre ha estat un tema compromès. Actualment, a Espanya la prostitució no és un exercici regularitzat amb garanties socials, laborals i sanitàries.

A Espanya, entre els anys 1869 i 1935, es van viure els anomenats períodes de *reglamentarisme*. Durant aquests anys, al nostre país es van succeir una sèrie de lleis i decrets en el quals s'acceptava la prostitució i on hi havia institucions que s'encarregaven per vetllar de la situació de les dones que es dedicaven a aquest ofici.

Un exemple és el Reglament per a les Cases de Prostitució de l'any 1874. Amb aquest reglament es pretenia prevenir i evitar els efectes dolents que podia produir la prostitució, disminuir-la el que fos possible i impedir els contagis de les malalties venèries, així com preveure els escàndols i els atacs a la moral pública. També hi havia un registre per a les cases de prostitució i un altre per a les prostitutes. En aquests reglaments es vetllava per a la salut pública i s'imposaven una sèrie de normes que les dones havien de seguir si es dedicaven a aquest ofici.

L'origen de les dones que es dedicaven a la prostitució era divers, però normalment acostumaven a ser dones que es dedicaven a serveis domèstics, dones de classe baixa o fins i tot mitjana.

La societat espanyola s'anava conscienciant sobre el tema de la prostitució i de la seva prevenció. Per això l'any 1918 es creen unes bases per a la reglamentització de la profilaxis pública, que va significar la creació de dispensaris públics antiveneris.

Ja en temps de la II República i influenciats per mesures europees que comencen a prohibir la prostitució, es crea *El Patronato Real para la suspensión de Trata de Blancas*. Així, al nostre país es comencen a crear moviments abolicionistes. Un dels primers passos cap a l'abolicionisme és la suspensió de qualsevol tipus d'impost sobre l'activitat prostitucional mitjançant un decret l'any 1932. Aquest decret donaria pas al Decret Abolicionista de l'any 1935, en el qual no es reconeixeria la prostitució com un mitjà lícit de vida. Però la immediatesa de la Guerra Civil Espanyola no va permetre la posada en marxa d'aquest decret, que va quedar més com un decret simbòlic que efectiu. Totes les reformes que es pretenien van quedar suspeses, excepte la suspensió dels reconeixement mèdics periòdics per a les prostitutes i la obligació d'aquestes de disposar permanentment de la cartilla sanitària.

4.4 La reforma eugenèsica de l'avortament

Entre els mesos de novembre de 1936 i maig de 1937, Federica Montseny es va fer càrrec del Ministeri de Sanitat i Assistència Social en el govern del socialista Francisco Largo Caballero. La seva tasca en el govern es va veure

limitada per la curta durada del seu mandat. No obstant això, en pocs mesos planejà llocs d'acollida per a la infància, menjadors per a embarassades, una llista de professions exercides per persones discapacitades i el primer projecte de llei de l'avortament a Espanya (Ley Eugénica del Aborto).

El seu projecte de llei de l'avortament va rebre l'oposició d'altres ministres del govern i va deixar-se de banda quan Frederica va sortir del govern a causa dels Fets de maig del 1937.

El govern de la Generalitat de Catalunya aprovà, per decret, el 25 de desembre de 1936, la llei de Reforma Eugénica de l'Avortament. La Generalitat es desmarcà dels postulats de la II República i va permetre que, a Catalunya, les dones poguessin avortar. L'autor de la primera llei sobre la interrupció voluntària de l'embaràs fou el doctor Fèlix Martí Ibáñez. La llei fou signada per Josep Tarradellas, conseller en cap del Govern de la Generalitat, Pedro Herrera, conseller de Sanitat i Assistència Social i Rafael Vidiella, conseller de Justícia. Establia quatre supòsits per a autoritzar l'avortament fins als tres mesos:

- 1.- Les causes terapèutiques (malaltia física o mental de la mare que contraindica el part).
- 2.- El motiu eugènic (incest patern o tares que podrien propagar-se en el futur ésser).
- 3.- Els factors neomaltusians (desig conscient de la limitació voluntària de la natalitat).
- 4.- Sentimental o ètic (maternitat indesitjada per a la mare per causes d'ordre amorós o emotiu).

La nova legislació reconeixia el dret de la dona a l'avortament voluntari i incorporà la interrupció artificial de l'embaràs en el Servei Sanitari de la Generalitat.

4.5 El treball

L'any 1930 hi havia aproximadament sis milions de famílies de les quals el 85% eren famílies obreres i camperoles. En cinc milions d'aquestes, les dones realitzaven les tasques de la llar única i exclusivament. La incorporació de la dona al treball estava plena de dificultats. D'una banda, amb una taxa d'analfabetisme major que la dels homes, superior al 50%, la qual cosa la feia estar en inferioritat de condicions a l'hora d'aconseguir un treball, i a més sense cap tipus d'infraestructura que facilités a les dones amb fills tal incorporació. No existien escoles infantils on les dones poguessin deixar als nens durant la seva jornada laboral, i a més es mancava de suficients places escolars per a tots els nens, menys per descomptat per als fills dels treballadors i camperols. La burgesia no fa res per millorar aquesta situació, en la mesura que li interessava mantenir a la dona entre les quatre parets de la llar, portant les tasques imprescindibles per a la reproducció de l'espècie i la reposició de la força de treball obrera.

Malgrat totes aquestes dificultats, la població activa femenina va anant augmentant progressivament. Una de les raons era que segons s'anava desenvolupant el procés d'industrialització i urbanització, les dones joves i solteres emigraven a la ciutat buscant una ocupació remunerada i una independència econòmica difícil de trobar en el camp. A més, l'increment de l'atur obrer en l'agricultura, a causa de les males collites i de l'existència d'enormes latifundis sense conrear, impedia que milers de dones poguessin accedir a un lloc de treball en el camp, on fins i tot els patrons arribaven a prohibir expressament la contractació de dones. En 1930 la població activa femenina era del 24% sobre el total. El 80% d'aquestes dones eren solteres i vídues. Quan el marit moria la dona es veia obligada a treballar per treure endavant a les seves famílies, perquè no existia cap tipus de pensió de viduïtat. D'altra banda les dones casades es trobaven amb més dificultats: hi havia lleis que dificultaven el seu accés al treball, necessitaven tenir permís del marit per

poder treballar, no podien disposar lliurement del seu salari, i si el marit s'oposava al fet que la dona cobrés el salari, ho podia cobrar ell directament, i fins i tot si se separaven judicialment el marit seguia tenint el dret a cobrar el salari de la dona. Dos terços de les dones assalariades eren treballadores temporals, o estaven en el servei domèstic (que mancava de tot tipus de drets laborals), i l'altre terç restant eren obreres qualificades, fonamentalment en el sector del tèxtil i vestit (82%). En els drets laborals la legislació existent en aquell moment concedia pocs drets a les dones per no dir cap dret.

L'arribada de la II República en 1931 va portar enormes esperances per als treballadors i camperols d'aquest país, i de fet en el terreny social es van donar passos avanci, especialment per a les dones. En el terreny laboral es van donar alguns passos per a tots els treballadors, per exemple es va reconèixer el dret a associació i sindicació, i l'1 de juliol de 1931 es va decretar la jornada laboral de 8 hores. A més es va regularitzar el treball nocturn, obligant als patrons a donar un descans de 8 hores per dormir, i es va aprovar la Llei del Descans Dominical per a tots els treballadors, excepte para el servei domèstic on pràcticament totes eren dones. Es va prohibir contractar dones en treballs considerats com a perillosos o durs i que poguessin minar la seva salut o la seva futura maternitat. Però malgrat tot, les condicions laborals van seguir sent dures per als treballadors, i per a la immensa majoria de les dones treballadores no va suposar una gran millora. El terç que treballava en el sector domèstic va quedar exclòs de la jornada de 8 hores, no tenia dret a les prestacions de les assegurances socials, no tenia subsidi d'atur, ni de maternitat, ni eren beneficiàries de la Llei d'Accidents de Treball; treballaven gairebé en règim d'esclavitud per a les "dames" de la burgesia. En els altres

sectors, per exemple, el 35% dels telers incomplia la jornada de 8 hores, i es treballaven més de 9 hores diàries; a més en el tèxtil, vestit, confecció, etc., mentre que als homes se'ls pagava per hores treballades, les dones havien de treballar a preu fet, per quilograms o unitats produïdes, la qual cosa les

obligava a treballar a ritmes majors si volien aconseguir un salari mínimament digne. En la pràctica tampoc podien accedir al subsidi de desocupació. En 1933 cobraven el subsidi 200.000 obrers, d'aquests 100 eren dones (el 0,5%). Per poder cobrar aquest subsidi era necessari estar afiliats a les Societats Mercantils i a aquestes no podien afiliar-se els treballadors eventuais, cas de la majoria de les treballadores d'aquest país. Un altre problema constant era la discriminació salarial que sofrien les dones, alguna cosa que continua en l'actualitat. En 1930, el salari d'una jornalera en la recollida de l'oliva era el 50% del que cobrava un jornalero pel mateix treball; una obrera metal·lúrgica cobrava el 41,3%, i en el sector tèxtil la diferència era d'un 47,6%. En tots i cadascun dels sectors, en cap cas, el salari màxim d'una treballadora aconseguia el mínim del que cobrava un treballador pel mateix treball. I a més calia unir a això els treballs que estaven considerats com a "femenins", fonamentalment el servei domèstic, el sector que sofria les majors jornades laborals i el que estava pitjor remunerat. Malgrat tot, sí que es van aconseguir drets importants per a les treballadores amb fills, per exemple la Llei de Maternitat, que regulava per primera vegada el període de lactància, el temps de baixa per maternitat, etc.

En el camp la situació no era millor; en aquest sector treballava el 24% de la població activa femenina, que en molts casos no rebien cap remuneració, ni tenien cap dret laboral, perquè aquest treball era considerat oficialment com a "ajuda familiar". Durant tots aquests anys es van succeir moltes lluites i vagues per part dels treballadors, per intentar canviar les seves condicions de vida i millorar-les, i en totes, les dones van participar enèrgicament, d'una banda en la seva condició d'assalariades al costat dels treballadors, reivindicant pujades salarials, millora de les seves condicions de treball, etc., i per un altre, en la seva condició d'esposa, mare, germana... del treballador, intentant mantenir unes condicions de vida dignes per a les seves famílies. Per exemple en 1932, el 97,1% de les obreres van participar en vagues juntament amb el 95,2% dels obrers, i en 1934 més del 50% de les hores perdudes en vagues, ho van anar en el sector tèxtil, confecció, alimentació i tabac, sectors on predominava la mà d'obra femenina. A més les mestresses de casa durant tot aquest període van protagonitzar multitud de lluites i manifestacions, sobretot contra la carestia de la vida, una constant en aquests anys, especialment quan pujava el preu del

pa, que era l'aliment bàsic de les famílies obreres, i que, entre 1931 i 1934, va ser objecte de nombrosos increments a causa de l'escassetat de cereals produïda per les males collites. No només es van fer manifestacions, sinó que en els primers mesos de 1933 es van produir assalts als vagons, camionetes i tramvies que transportaven aliments, confiscant-los i repartint-los entre les famílies obreres, a Biscaia, Almeria, Màlaga, Granada, València... i Madrid on les dones van assaltar els mercats de proveïments.

La dona havia deixat de tenir una actitud passiva i resignada per començar a prendre part activa en la lluita. Al mateix temps que augmentava la seva incorporació al món laboral i a les mobilitzacions, anava augmentant la seva participació en els sindicats i partits obrers. Fins a 1930 la seva afiliació estava centrada en els sindicats catòlics, que comptaven amb 35.000 afiliades, però, segons augmentaven les lluites i la radicalització, aquests sindicats no només van deixar de créixer, sinó que van veure descendir significativament la seva militància, tant d'homes com a dones, produint-se al mateix temps un enfortiment del sindicalisme de classe. Els sindicats obrers comencen a comprendre la necessitat d'incorporar a la dona a les seves files i atreure-les a la lluita de classes per aconseguir la transformació de la societat.

CNT: Dictamen sobre el trabajo de la mujer⁹

“La ponencia entiende que dada la constitución física de la mujer, este Congreso debe considerar como inhumano el trabajo que ésta efectúa, ya sea en la carga y descarga y en otros trabajos cuyo esfuerzo es superior a su constitución. Nosotros consideramos que lo que ha de constituir precisamente la redención moral de la mujer -hoy supeditada a la tutela del marido- es el trabajo que ha de elevar a su condición de mujer al nivel del hombre, único modo de afirmar su independencia.(...) Y cuando la mujer acaba de derramar su sangre por espacio de doce horas para mantener los vicios de un explotador, llega a su casa y en lugar de un descanso se encuentra con un nuevo burgués –compañero- que con la mayor tranquilidad espera que haga los quehaceres domésticos.”

---

⁹ “Dictamen sobre el trabajo de la mujer”. Reproducido en BUESO, Adolfo, *Cómo fundamos la CNT. Congreso fundacional de la CNT (Congreso de Bellas Artes, Barcelona, 30-31 de octubre y 1 de noviembre de 1910)*, Barcelona, Ed.Avance, 1976, pp.73-75.

Al esclatar la Guerra Civil al juliol de 1936 es produeix un canvi qualitatiu. En incorporar-se milers de milicians al front, la dona ha de participar massivament en la producció, ocupant els llocs de treball vacants deixats pels homes que anaven al front. Això va suposar un augment important de la seva consciència de classe en integrar-se al treball fora de la llar i aconseguir en molts casos una independència econòmica que abans no tenia. A més no van dubtar a participar decididament en el front, dins de les milícies, no només com a infermeres, bugaderes... sinó com a soldats. Les primeres dones que es van incorporar al combat van ser les militants anarquistes, les d'UGT i les del POUM. Les milícies obreres van ser el segon exèrcit del món que va incorporar a la dona, després d'haver-ho fet el rus per primera vegada en 1917. És precisament en aquest període en el qual es produeix la major afiliació femenina a les organitzacions obreres. Fins i tot van arribar a existir organitzacions de dones de masses que estaven vinculades i controlades per les organitzacions obreres.

5. Final de la República: s'acaba la igualtat

Amb la desfeta de les forces democràtiques el 1939, desapareixeria la llibertat i la democràcia en tot l'Estat Espanyol. Catalunya, junt amb Euskadi i Galícia, perdia la seva personalitat jurídica.

Les dones perdien la seva condició d'éssers humans davant les lleis. Desapareix l'equiparació amb l'home, tant a fora com a dins del matrimoni. La llei obliga a la dona casada a obeir el marit. El paper de mare i esposa serà convenientment exaltat, però la llei atorga la pàtria-potestat només al pare. L'esposa no tindrà tan sols la possibilitat d'administrar els seus propis béns. Si el marit li permet treballar, el seu sou passarà íntegrament a formar part de la comunitat de guanys dels matrimonis, administrada sempre per l'home. No podrà fer res sense la seva llicència marital, que li serà necessària per gairebé

tots els actes de la seva vida. Per acceptar herències, àdhuc la dels seus propis pares, per obrir un compte corrent, per comprar qualsevol cosa.

El dret al divorci serà abolit en qualsevol cas, tant pels catòlics com per els qui no ho són. Però el règim franquista no es va acostumar només amb això, sinó que va arribar a declarar nuls la major part dels divorcis que es van decretar durant el període republicà. Es van anul·lar tots els matrimonis civils portats a terme per persones que abans haguessin estat casades canònicament.

En el camp de la sexualitat, la marxa enrere serà molt clara. Els anticonceptius i l'educació sexual seran prohibit tallantment. L'avortament, durament condemnat en tots els casos.

En matèria laboral, la situació de la dona no serà millor que a la resta de les lleis. Durant la postguerra manquen llocs de treball. La dona casada tindrà quasi prohibit treballar.

Els anys de la dictadura franquista van tallar els passos de gegant que la dona estava fent per aconseguir la igualtat. Els drets i el reconeixement social de la dona com a ciutadà equiparable a l'home van desaparèixer, i van començar anys de silenci i temor causats per una dictadura que va portar a la dona a ésser una persona sense drets ni paraula.

6. Les dones s'organitzen

6.1 Asociación Nacional de Mujeres Españolas (ANME)

Es va fundar a Madrid el novembre de 1918 per promoure els drets de les dones, específicament el dret al vot. Va mantenir la seva activitat de manera ininterrompuda fins a 1936, sent així l'associació formada en el període d'entreguerres de més estabilitat i abast entre les moltes que es van engegar. Encara que la seva activitat se centrava a Madrid, captava sòcies de qualsevol punt d'Espanya. La formació era interclassista. A l'any 1919 va contribuir a la formació del Consell Feminista d'Espanya, conjuminant així l'acció del seu grup amb uns altres ja constituïts a Barcelona, Societat Progressiva Femenina i La Dona de l'Avenir, i a València, Societat Concepción Arenal i Lliga per al Progrés de la Dona.

En els seus anys inicials, tant l'ANME, com el consell van ser alliberats per l'empresària María Espinosa dels *Monteros* fins a octubre de 1920, sent rellevada per la fins llavors vicepresidenta Dolores Velasco. En aquesta data es van separar l'adreça de la ANME i el Consell Feminista d'Espanya, doncs aquest va quedar sota la presidència d'Isabel Oyarzábal Smith, vocal de l'ANME.

La font principal per conèixer el desenvolupament de l'ANME és la revista *Món Femení*, que es va publicar entre 1921 i 1936, dirigida per la mestra d'escoles públiques, Benita Rosteixes Manterola, qui al seu torn va presidir l'ANME des de 1924 a 1932, any en què va ser substituïda per la mestra Julia Peguero Sanz fins a 1936.

L'ANME no va ser la primera associació ni l'última sorgida a Madrid per a l'assoliment dels drets civils i polítics de les dones, però sí és la de més llarga trajectòria. En el seu si va néixer la Joventut Universitària Femenina en 1919. No va comptar mai amb el suport de partits polítics ni de jerarquies eclesiàstiques, i es va mantenir amb les aportacions mensuals de les seves associades. Mai va tenir local propi, i les reunions se celebraven a les cases dels seus dirigents. Durant un curt temps va mantenir local social, compartit amb la JUF, en la carrera de Sant Jerónimo.

L'ANME va mostrar a partir de 1934 el desig que el moviment feminista s'articulés com a partit polític i així va fundar Acció Política Feminista Independent, que intentarà infructuosament integrar-se en el Front Popular en 1936. Va barrejar llavors la possibilitat de presentar una candidatura pròpia, encara que finalment això es va rebutjar per no restar vots a l'esquerra. L'ANME es dissol durant la Guerra Civil.

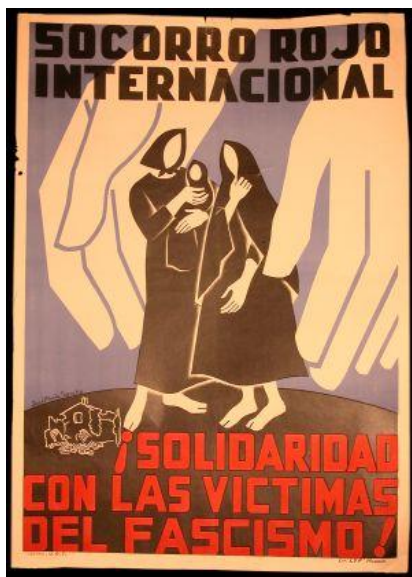
6.2 Unió de Dones Antifeixistes

L'organització femenina més important en aquests anys va ser la Unió de Dones Antifeixistes (UMA). Va sorgir en 1933 com a secció espanyola de "Dones contra la Guerra i el Feixisme", creada per la Internacional Comunista després del triomf de Hitler a Alemanya. Van començar a tenir força en 1934, i després dels esdeveniments d'Octubre va ser prohibida, encara que va seguir

existint amb el nom de "Pro Infància Obrera", dedicada a ajudar a les dones i fills dels miners morts o empresonats a Astúries després de la insurrecció. En 1936 va passar a anomenar-se UMA, i s'enforteix notablement quan el govern republicà declara a la Comissió d'Auxili Femení, organització subsidiària de la UMA, organisme encarregat de l'organització del treball de la dona en la rereguarda, depenent directament del Ministeri de Guerra. Encara que la seva militància era heterogènia, un 80% eren militants de la UGT, un 16% del PCE i un 4% de la CNT, la seva política va estar dirigida en tot moment pel PCE i les Joventuts Socialistes Unificades, que controlaven el 35% dels comitès de la UMA. En aquest període la seva presidenta va ser Dolores Ibárruri. No obstant això, les posicions polítiques de l'estalinisme, negant la revolució espanyola i sotmetent tota l'acció del proletariat espanyol al suport a la república democràtic burgesa, va tenir les seves conseqüències pràctiques en la política de la UMA. Al juliol de 1936 tenien ja 50.000 afiliades, però en comptes d'incorporar a les dones a la revolució que estava en marxa, i conscienciar-les que el seu alliberament només es podria portar endavant alliberant al conjunt de la classe obrera en lluita per la transformació de la societat, van basar la seva política a limitar l'acció de la dona a un respall constant a les accions i decisions del govern del Front Popular. Això es va traduir immediatament en l'acceptació de la desaparició de les milícies obreres i, per tant, de la incorporació de la dona com a combatent. La UMA i el PCE es van oposar al fet que la dona lluités en el front, defensant que el paper de la dona en la lluita contra el feixisme es limités a les tasques de la rereguarda, fent labors de cuina, bugaderia, infermeria, producció, importants sens dubte.

Per exemple en *la Columna Pasionaria*, les més de 25 dones que s'enquadraven en les seves files es dedicaven només a aquestes tasques (una continuació de les quals feien a la seva casa), i les hi prohibia agafar un arma per lluitar. La postura del POUM era diferent. El Secretariat Femení del POUM no defensava una organització de dones apart i advocaven per un Front Revolucionari de Dones Proletàries que tingués un contingut revolucionari. El seu principal objectiu era atreure a les dones al partit i plantejar la lluita de les dones unida a la dels treballadors, com l'única forma d'enderrocar al sistema i fer triomfar la revolució. La seva activitat durant la guerra va ser fer propaganda

per incorporar a les dones al capdavant, no només en labors d'infermeria a través del Socors Rojo, (organització creada pel POUM per proporcionar

assistència sanitària en el front), sinó com a soldat per a això donaven cursets d'entrenament militar, a més d'altres tasques dedicades al proveïment en temps de guerra.

El seu treball no va estar exempt de dificultats. A cada pas es trobaven amb el boicot de l'estalinisme: en la Segona Conferència Nacional de Dones del PSUC celebrada en 1938, es va especificar entre els quinze interessos principals per a les dones comunistes, la "lluita contra emboscats, provocadors i *trotskistes*, en clara al·lusió al POUM i altres sectors del proletariat revolucionari. (Treball, 4/10/1938). Quan Largo Caballero, Ministre de Guerra al govern del Front Popular, recolzat pel PCE, i més tard pels anarquistes, va decretar la prohibició que les dones lluitessin en el front i que la seva labor es limités a realitzar les tasques domèstiques dins dels batallons, va produir una enorme decepció i frustració entre milers d'elles, que anaven al capdavant reivindicant la igualtat, i veien de nou que les hi relegava per a les tasques de les quals anhelaven sortir. Però no només va ser una decepció per a elles. Els treballadors es van oposar a això i van haver d'intervenir les adreces dels sindicats per posar fi a la situació de descontent que s'estava creant en el front. Amb aquesta política seguida pels dirigents del Front Popular i dels partits obrers, frenant l'ímpetu i l'ofensiva revolucionària, tant de les dones com del conjunt dels treballadors, no es guanyava la batalla, sinó més aviat tot el contrari, es preparava el camí cap a la derrota.

Després del triomf de la *contrarevolució* feixista més de 400.000 obrers van ser empresonats o tancats en camps de treball; uns 30.000 van ser afusellats després de la guerra; entre 1939 i 1940 hi havia 30.000 dones empresonades; només a la presó de Vendes, a Madrid, van ser afusellades 1.000. Un altre càstig reservat per a les dones per la dictadura, no només per les quals havien pres part activa en la lluita, sinó també per a les dones dels milicians, per a les

seves filles, mares etc., va ser que eren empresonades, rapades al zero i passejades pels carrers dels seus pobles i ciutats. Al mateix temps les dones van retrocedir més de mig segle en les seves condicions de vida i en els seus drets, es van prohibir totes les seves conquestes: el dret a l'avortament, el divorci, els matrimonis civils; i a més les hi va prohibir pràcticament el dret a treballar per mitjà del Fur del Treball, quedant de nou confinada a les quatre parets de la llar.

L'organització com a tal va exiliar-se, distribuïda entre Mèxic, França i altres països. A França, moltes membres van col·laborar amb la resistència francesa durant la Segona Guerra Mundial i es van reorganitzar després d'acabada aquesta. Així, l'any 1946 van celebrar a Tolosa de Llenguadoc el seu primer congrés a l'exili, pel qual oferien la seva ajuda als refugiats i als presoners d'Espanya.

A partir dels anys 60, sobretot la part que quedava a Mèxic, va ampliar la seva col·laboració amb altres organitzacions formades per dones d'altres països, com El Salvador, Nicaragua o Cuba, per exemple enviant material escolar a la Federació de Dones Cubanes. La Unió de Dones Antifeixistes no es va dissoldre fins a l'alliberació de l'últim pres polític a Espanya.

6.3 Mujeres Libres

Mujeres Libres (en català, Dones Lliures) va ser una organització anarcosindicalista formada per dones que va existir a Espanya d'abril de 1936 a febrer de 1939, durant la Guerra Civil Espanyola, i fou especialment important durant la revolució social espanyola de 1936. Va constituir una de les organitzacions clàssiques del moviment llibertari espanyol, junt amb la CNT, la FAI i les Joventuts Anarquistes. Va ser la primera posada a la pràctica de l'anarcofeminisme.

L'anarcofeminisme, és el corrent de pensament que combina el feminisme i l'anarquisme, veu en la dominació dels homes sobre les dones una de les primeres manifestacions jeràrquiques en les nostres societats. El combat contra el patriarcat és per tant per als i les anarcofeministes part integrant de la lluita de classes i de la lluita contra l'estat.

Història

La CNT proposava als seus orígens la igualtat entre homes i dones, però així i tot algunes de les dones que hi militaven van pensar que calia una organització específica per a poder desenvolupar plenament la seva lluita política específica com a dones, cosa que va donar com a fruit la creació de grups organitzats per a tal fi. L'any 1934 van crear a Barcelona el Grupo Cultural Femenino, que amb el grup de redactores de la revista Mujeres Libres, de Madrid, van formar el que seria l'embrió de la futura organització. Els grups van començar a fusionar-se i d'altres dones s'inscrivien de manera independent, formant una federació que s'estima que en octubre de 1938 tenia més de 20.000 integrants.¹⁰

Va ser en aquest any quan Durruti va prohibir a les anarquistes a lluitar als fronts, proposant-les tasques alternatives com fer d'infermeres, cuineres o costureres; ja que, segons ell, per culpa d'elles "hi ha més baixes a l'hospital per malalties venèries que per ferides de bala". Llavors el nombre d'afiliades va disminuir ràpidament fins a la seva desaparició. Cal remarcar la contradicció que va suposar la decisió de Durruti amb el paper dels anarquistes i de la CNT al començament de la Guerra Civil espanyola, i en especial de la formació Mujeres Libres, pioner pel que fa a la defensa de les tesis feministes.

Durant la transició espanyola després de la dictadura franquista, als anys 70, es van formar de nou alguns grups de dones, alguns dels quals encara existeixen a l'actualitat, amb l'objectiu de restablir Mujeres Libres, però al final aquesta organització no va arribar a renéixer.

Revolució feminista

L'Espanya dels primers anys trenta, al segle XX, estava constituïda per una part de la societat molt conservadora però, alhora, també per un grup d'homes i dones dels més avançats del món a l'època en quant al feminisme. L'any 1933

---

¹⁰ *Mujeres Libres. Luchadoras libertarias*, pàg. 151, de Concepción Liaño Gil, Fundació Anselmo Lorenzo, Madrid, 1999.

les dones van votar per primera vegada a les eleccions generals, molt abans que a d'altres països d'Europa. L'any 1936, les dones de Mujeres Libres van sortir al carrer, algunes es mostren a les fotografies en vestits lleugers d'estiu i altres en pantalons, un cop de modernitat en aquells temps.

A més, l'emancipació de la dona arribava a la classe obrera. Les dones de classes altes sempre han estat protegides pel seu estatus, i disposen de temps per a fer altres tasques perquè tenen empleades o esclaves que els fan les suposades activitats relegades a la dona: ocupar-se dels malalts, dels vells, dels infants, netejar, cuinar, planxar, etc. Per a les dones de classe treballadora i camperola això era més difícil. Així i tot, Mujeres Libres estava format també per aprenents, criades, costureres, operadores de fàbrica, pageses, prostitutes del Raval, etc. que van deixar les seves llars per prendre fusells i servir a les barricades, a la distribució logística i a la informació entre altres coses. Algunes eren molt joves, gairebé adolescents, de, per exemple, disset anys.

Això xoca amb la reacció d'alguns dels seus vells companys de la CNT, a l'estrena de la pel·lícula *Libertarias*, d'Aranda, en juliol de 1996 a Tolosa de Llenguadoc, amb motiu del congrés anual de la confederació. La cinta, que mostra algunes d'aquestes dones durant la guerra civil, moment que el director va viure a Barcelona, quan era nen, va ser rebuda amb crits per part dels homes queixant-se de que "les dones mai no han estat al front" i que "com Durruti deia, el lloc de les dones era a casa seva, a les seves cuines i cuidant els seus fills".

Influència a la cultura

L'any 1996, Vicente Aranda va dirigir la pel·lícula *Libertarias*, sobre dones militants de Mujeres Libres, protagonitzada per Ana Belén, Victoria Abri, Ariadna Gil i Loles León entre d'altres. A la pel·lícula *Land and Freedom* de l'anglès Ken Loach, també es mostra el moment en què les milicianes són convidades a abandonar els fronts i la reacció d'elles i dels seus companys.

Escena de la pel·lícula *Libertarias*

6.4 La secció femenina

La Secció Femenina de la FET i de les JONS va néixer al juny de 1934, uns mesos després de la fusió entre Falange Espanyola i les JONS (Juntas d'Ofensiva Nacional Sindicalista). Pilar Primo de Rivera, germana de José Antonio, va assumir la direcció de la Secció Femenina des del moment de la seva creació, mantenint-se al capdavant de la mateixa fins a la desaparició de l'organització en 1977.

El mateix que les seccions femenines d'altres partits feixistes europeus, la Secció Femenina de la FET i de les JONS neix per canalitzar la participació i col·laboració de les dones en les finalitats de la Falange Espanyola, per adoctrinar a les dones en els principis ideològics del nacionalsindicalisme i per servir de vehicle de transmissió d'un model femení d'acord amb aquests principis.

La Secció Femenina neix en un escenari republicà en el qual molts falangistes estaven a la presó i els enfrontaments violents entre esquerrans i feixistes eren freqüents. En aquest context, no és d'estranyar que les seves afiliades es dediquin principalment a assistir als presos i a recaptar diners per ajudar als ferits i familiars dels caiguts en la lluita.

A partir de la revolta militar de 1936, la Secció Femenina es mobilitza de forma sorprenent, aconseguint adhesions massives de dones. Les tasques realitzades per la Secció Femenina en el període bèl·lic, en tot cas, són similars a les realitzades pels seus congèneres de l'altre bàndol en el front republicà. Així, recolzant-se en el treball voluntari dels seus militants, la Secció Femenina va instal·lar infermeries i safarejos en els fronts, va recaptar fons i va crear tallers de confecció de roba per als soldats. A les zones conquistades pels nacionals, va realitzar cursets per a les dones camperoles i va organitzar campaments per a les nenes. L'organització que més repercussió va tenir en aquesta etapa va ser l'Auxili d'Hivern, després anomenat Auxili Social, que inicialment va consistir en la creació de menjadors infantils per als fills dels mobilitzats o els orfes i posteriorment es va diversificar en diferents seccions: de protecció a la mare i al nen, d'auxili social al malalt, de foment del treball familiar, de defensa de la vellesa. Una altra creació d'aquesta època, en principi

depenent d'Auxili Social, va anar el denominat Servei Social de la Dona, establert amb caràcter obligatori per a totes les espanyoles solteres de 17 a 35 anys per decret de 7 d'octubre de 1937, i que posteriorment seria sofert i odiat, durant el règim franquista, per diverses generacions de dones.

Amb la victòria franquista la Secció Femenina no només no desapareix, sinó que passa a formar part de l'aparell de l'Estat com a integrant del Moviment, amb la funció primordial, encomanada pel Cabdill, de formar a totes les dones espanyoles. Per a l'única cosa que les dones van a ser requerides a partir d'ara, de l'única forma que elles poden ja contribuir a les tasques de la Pàtria, és tenint fills i ocupant-se de les seves llars i les seves famílies.

Paradoxalment, els comandaments de la Secció Femenina, les dones anomenades a convertir a totes les espanyoles en modèliques esposes i mares de família, transgredien de forma flagrant, amb la seva pròpia vida, el model de dona proclamat des de les seves files. Mentre encaminen al recte de les dones cap al matrimoni i la maternitat, elles romanen solteres i no tenen fills. Mentre animen a totes les dones a convertir-se en esposes submises, legal i econòmicament dependents dels seus comandaments, elles són autosuficients i disposen d'independència econòmica, la qual cosa els permet escapar de la tutela masculina propugnada per totes les altres. Mentre s'esforcen per recloure a totes les dones en les seves llars, elles es mouen lliurement, desplegant una activitat incessant que les manté apartades de les tasques domèstiques. Mentre reneguen de la participació de les dones en l'esfera pública i en l'activitat política, elles es fan amb un sòlid espai en els mecanismes de participació pública del règim franquista i aconseguen adaptar-se, amb notable habilitat, a les transformacions que aquest règim va experimentant, de manera que si la

branca masculina de la Falange es deteriora progressivament a partir de 1945, la Secció Femenina manté el seu espai durant tota l'etapa franquista, sense desaparèixer definitivament fins a la dissolució del Moviment en 1977, dos anys després de la mort de Franco.

Les principals activitats de la Secció Femenina durant el llarg període franquista es despleguen en l'àmbit educatiu. La immediata supressió de la coeducació pel nou règim deixa en les seves mans, amb caràcter exclusiu, la formació política de les dones. A l'octubre de 1941 s'estableix l'obligació d'impartir a les nenes, tant a les escoles primàries com a secundàries, les assignatures d'educació física i formació de l'esperit nacional, i les assignatures domèstiques s'unifiquen sota el *títol general de Llar*. La Secció Femenina, que s'ocupà també de la formació del professorat, s'assegurà així una presència constant a l'escola que ningú li discutirà.

Possiblement és en el mitjà rural on la Secció Femenina exerceix una labor social i cultural més útil. Les divulgadores sociosanitàries rurals, a part de formar a les dones en els principis del *nacional-sindicalisme* i en matèries domèstiques, els ensenyessin nocions de puericultura, higiene i primers auxilis. A més de màquines de cosir, porten als pobles biblioteques, contribuint a augmentar el nivell cultural de moltes dones sense cap altra possibilitat de formació. És destacable així mateix la labor de recuperació del folklore popular tradicional i la seva difusió per tota la geografia nacional a través dels Cors i Danses.

A partir dels anys seixanta, els canvis socials que porten amb si el desenvolupament industrial i l'obertura a l'exterior fan cada vegada més anacrònic el discurs de la Secció Femenina. Encara que aquesta continua interferint freqüentment en la vida de les dones, especialment a través del Servei Social, la seva incidència en la formació del prototip femení de l'època és pràcticament nul·la.

6.5 Associació Les Dones del 36

Associació Les Dones del 36 és una associació creada el 1997 per un grup de dones supervivents de la guerra civil espanyola, a iniciativa de Llum Ventura, aleshores consellera del districte de Ciutat Vella, per tal de recordar a les futures generacions, particularment les femenines, que els avenços polítics dels quals avui gaudeix la dona no van començar el 1975, sinó amb l'adveniment de la Segona República Espanyola el 1931. La presidenta és Trinidad Gallego Prieto i la coordinadora és Josefina Piquet, i hi han col·laborat activament Enriqueta Gallinat i Roman i Maria Salvo Iborra.

L'associació va néixer arran del projecte presentat per un grup de vuit dones al premi Maria Aurèlia Capmany que convoca cada 8 de març –Dia Internacional de la Dona– l'Ajuntament de Barcelona en memòria de l'escriptora i política catalana. L'entitat té com a objectiu oferir un homenatge a les dones oblidades per la història oficial i que durant la guerra van ser veritables heroïnes. Van guanyar el Premi d'Honor i també el de votació popular.

Aquest grup de dones, moltes de les quals sobrepassen els 90 anys, fan xerrades als instituts, a les universitats, a les associacions, als ajuntaments, als centres culturals... I han participat també en mitjans de comunicació, en llibres de testimoniatge i en documentals divulgant la història oblida de les dones que van ser al front i a la rereguarda fent funcionar les escoles, els tallers, els hospitals i els menjadors populars. La seva finalitat és que la història real no es perdi i que els fets que van protagonitzar les dones no quedin soterrats en el silenci cruel de l'oblit. Des del gener del 2006, l'associació és sòcia fundadora de la Coordinadora per a la Memòria Històrica i Democràtica de Catalunya, i per això ha estat distingida amb la Medalla d'Honor de Barcelona.

A finals de 2006 van decidir auto-dissoldre l'associació degut a l'avançada edat dels seus membres. Han estat membres Carme Casas, Trinidad Gallego, Conxa Pérez, Manola Rodríguez, Maria Salvo Iborra, Emèrita Arbonès, Laia Berenguer, Josefina Piquet, Victòria Santamaria i les desaparegudes Victoria Carrasco, Rosa Cremón, Enriqueta Gallinat i Roman i Isabel Vicente.

7. Personatges destacats

7.1 Dolores Ibárruri “La Pasionaria”

Dolores Ibárruri neix l'any 1895 a Gallarta, Biscaia, en el si d'una família pobre i nombrosa. Isidora Ibárruri Gómez (veritable nom de la Pasionaria) havia crescut i els seus pares l'havien emprat en una casa per fer treballs domèstics, malgrat haver desitjat seguir la carrera de mestra, somni que els pares van sentir massa ambició per a ella.

Vestida de negre sempre, Dolores va aprendre costura i va ser una veritable addicta a la lectura, que va fer que adquirís una important preparació, gràcies a la qual va poder arribar molt alt.

A causa de les seves experiències i al que estava ocorrent al seu país, Dolores aviat es va adscriure al Partit Comunista. Als seus 25 anys, es casa amb el líder comunista Julián Ruiz. El seu matrimoni no va ser molt feliç, a causa que ell passava la major part del temps en diligències o a la presó.

L'any 1918, va publicar el seu primer article en *el Miner Biscái* i ho va signar amb el pseudònim de la *Pasionaria*, per aquest motiu se la coneix per aquest nom. Així es va iniciar la seva gran acció social. Mobilitza als treballadors, participa en manifestacions i en 1930 és triada membre del Comitè Central del Partit.

El comitè l'envia com a delegada al III Congrés del Partit Comunista Espanyol. Per aquesta època se separa de Julián i es va a Madrid on serà escriptora al diari *Món Obrero*. En 1932, la nomenen durant l'IV Congrés responsable de la Comissió Femenina del Partit.

A causa dels seus forts i punxants discursos, i a la seva activa militància en les manifestacions comunistes és empresonada diverses vegades i perseguida per les autoritats. Poc temps després destaca a les Corts Constituents de la República Espanyola, com a diputada del Partit Comunista per Astúries. En aquest moment, viatja per primera vegada a Moscou on s'entrevista amb José

Stalin. En 1934, presideix el I Congrés del Comitè de Dones, i després participa al Congrés Mundial de Dones a París. A causa de la seva gran participació política, no té temps suficient per als seus fills, per la qual cosa els envia a estudiar a Rússia.

Durant la Guerra Civil Espanyola, la seva activitat va ser fonamental, doncs parlava al poble, escrivia, publicava discursos i es desplaçava al front. Va ser aquí en aquest moment, quan es va fer cèlebre la seva frase "*Abans morir dempeus que viure de genolls*".

En 1937, és triada vicepresidenta de les Corts, on lluita per defensar als catòlics i l'ordre institucional. A més, col·labora amb el trasllat d'un sens fi d'espanyols a la Unió Soviètica, i fins i tot ella mateixa es trasllada al bloc comunista, on és exiliada a causa de l'existència del feixisme a Espanya.

Durant la Guerra de *Stalingrado* mor el seu fill, cop del qual li costa molt recuperar-se. Després, l'any de 1942 va ser triada Secretària General del Partit, aprèn rus i aconsegueix entrevistar-se amb diverses autoritats comunistes del món, entre ells Stalin, qui la va rebre per segona vegada.

Després és enviada a Txecoslovàquia perquè retransmeti en la Ràdio Espanya Independent. Durant el VI Congrés renuncia a la Secretaria, no obstant això, és triada President del partit. Als pocs anys, és guardona amb el premi Lenin per a la Pau i rep un doctorat Honoris causa en història de la Universitat de Moscou.

Per aquesta època, viatja a Cuba, a Xina, Itàlia, Suïssa i Iugoslàvia. A l'any següent de la mort del general Franco, Dolores decideix tornar a Espanya. En aquest moment té 80 anys, dels quals 38 els ha viscut en l'exili, lluny de la terra que la va veure néixer.

Corre l'any 1977, Dolores torna a Astúries on és reelegida diputada. Sis anys després, s'estrena a Madrid la pel·lícula Dolores que retrata part de la seva vida. Al final de la seva vida, participa en la manifestació que fan les mares de la Plaça de Maig a Argentina. *La Pasionaria* mai va abandonar la seva activitat i va morir en 1989, any en què va caure irònicament el Mur de Berlín, a l'edat de noranta-quatre anys i a la seva ciutat natal.

El seu paper de símbol popular la va convertir en protagonista de poemes i cançons de Pablo Neruda, Miguel Hernández, Rafael Alberti, Ana Belén i del vals peruà *La Pasionaria* (compost per Alejandro Ayarza) entre d'altres.

7.2 Clara Campoamor

Clara Campoamor Rodríguez va néixer en el si d'una família madrilenya. El seu pare, Manuel Campoamor Martínez va ser comptable en un periòdic de Madrid i la seva mare, Pilar Rodríguez Martínez, era costurera. Quan el seu pare mor, es veu obligada a deixar els seus estudis i a posar-se a treballar a les oficines de Correus l'any 1909.

L'any 1914 i després de treure el número u de la seva oposició, es converteix en professora d'adultes en el Ministeri d'Instrucció Pública. No obstant això, al no tenir el batxiller només pot impartir classes de taquigrafia i mecanografia pel que decideix seguir estudiant alhora que ho compagina amb els seus treballs de mecanògrafa en el Ministeri i de secretària en el periòdic "La Tribuna" respectivament.

L'any 1923 participa en un cicle sobre Feminisme organitzat per la Joventut Universitària Femenina on comença a desenvolupar els seus ideari sobre el dret a la igualtat de les dones.

L'any 1924 i a l'edat de trenta-sis anys es llicencia en Dret, el que li permet defensar dos casos de divorci molt cèlebres en aquella època, el de l'escriptora Concha Espina, del seu marit Ramón de la Serna i Cueto, i el de Josefina Blanco, de Valle-Inclán.

Va ser també la primera dona que va intervenir davant el Tribunal Suprem i que va desenvolupar treballs de jurisprudència sobre qüestions relatives als drets de la situació jurídica de les dones al nostre país.

El 1928 crea al costat de companyes d'altres països europeus la Federació Internacional de Dones de Carreres Jurídiques, que encara existeix amb seu a París i treballa al costat de Victoria Kent i Matilde Huici al Tribunal de Menors. El 1930 contribueix a fundar la Lliga Femenina Espanyola per la Pau.

Va ser delegada d'Espanya en la Societat de Nacions.

En els últims anys de la dictadura de Primo de Rivera, col·labora en el diari *La Llibertat* on en una secció pròpia titulada “Dones d'avui” presenta i analitza la vida de dones.

Després de la dictadura, entra a formar part del Partit Radical i es presenta a les eleccions de 1931 per a les Corts Constituents de la Segona República, obtenint un escó com a diputada per Madrid.

Participa en la comissió encarregada de redactar la Carta Magna republicana, sent la primera dona que parla en les Corts Espanyoles.

Des de la seva tribuna exercirà una enardida defensa del sufragi femení a Espanya, amb l'oposició dels seus propis companys de partit i d'una altra diputada socialista, Victoria Kent, convertida en la portaveu de el “no”.

Clara Campoamor es manté fidel als seus principis i defensa el dret de les dones a ser considerades ciutadanes per sobre del sentit del seu vot.

Al final, i amb una ajustada victòria, imposa les seves tesis i entra a la història com la principal artífex de la inclusió del vot femení a Espanya.

En les eleccions de 1934, la CEDA es proclama guanyadora i tota l'esquerra culpa de la seva derrota a Clara Campoamor. És la seva mort política.

La dura repressió juntament amb la falta d'interès que mostra el Partit Radical per totes les qüestions referents a la situació de desigualtat de les dones, la porta a sortir del mateix.

Intenta organitzar un partit independent que defensi els drets de les mateixes però se li nega l'entrada en el Partit d'Esquerra Republicana. El 1936, després del cop militar del general Franco contra la República Espanyola, Clara Campoamor s'exilia a França, Argentina i a Laussanne (Suïssa) on mor de càncer l'any 1972, sense haver tingut l'oportunitat, davant les condicions imposades per part del govern franquista, de tornar a Espanya com era el seu desig.

7.3 Margarita Nelken

Margarita Nelken Mausberger va néixer a Madrid el 1894. Filla de mare francesa i de pare alemany, arribats a la capital anys abans de néixer Margarida. Va rebre des de petita una acurada educació. Va marxar molt jove a París a estudiar pintura i música.

No obstant això, aviat abandonaria aquesta dedicació per, preocupada pels problemes socials, prendre partit en l'activisme polític i social. Mai va deixar de costat el seu interès per l'art, com ho demostren els

seus quinze anys assumint els cursos anuals de pintura del Museu del Prado.

Molt sensibilitzada davant la situació de la dona, amb vint-i-quatre anys publica el seu primer llibre, que no té a la pintura ni a l'art com a temàtica i que titula '*La condició social de la dona*'.

Els primers mesos de l'any 1931 ingressa en el Partit Socialista Obrer Español (PSOE), presentant-se al càrrec de diputada en les seves llistes per la circumscripció de Badajoz. Resulta triada i succeeix el mateix en les eleccions de 1933 i 1936. Va ser l'única dona triada en les tres eleccions republicanes i sempre en les llistes socialistes, on va militar en el sector *largocaballerista*, el més radical en els seus plantejaments.

Margarita Nelken es va mostrar contrària a donar el vot a la dona en les Corts Constituents, doncs deia que sense consciència social i falta de formació donarien el seu vot als partits de la dreta. Va sostenir una gran polèmica amb Clara Campoamor, partidària declarada del vot femení.

L'any 1934, marxa a l'estranger, visitant durant gairebé un any com a convidada la Unió Soviètica. A la seva volta i després de celebrar-se les eleccions de febrer de 1936, surt triada diputada en les llistes del Front Popular.

La revolta militar del 18 de juliol contra la República la porta a lluitar en els fronts d'Extremadura al costat dels seus electors. Després de la caiguda d'aquest front s'incorpora a la defensa de Madrid, on es distingeix organitzant la

Unió de Dones Antifeixistes, organització afí al Partit Comunista, al que s'incorpora en la tardor de 1936. L'última etapa de la Guerra Civil la va passar a Barcelona.

Finalitzada la Guerra Civil, inicia el seu exili, primer a París i Moscou i després a Mèxic, on es queda definitivament. Al país asteca, sobreviu exercint labors de periodista i publicista.

7.4 Victoria Kent

Va néixer en Màlaga, probablement el 3 de març de 1898, encara que hi ha discrepàncies documentals sobre la data. Ella mateixa va canviar la seva data de naixement per les de 1897 i 1889 en diferents documents datats a partir de la seva arribada a Madrid (1917). Altres fonts la situen en 1898. Entre les raons d'això s'addueixen «exigències de tipus acadèmic» o fins i tot «coqueteria».[1] El seu pare, José Kent Román, era un comerciant de teixits, i la seva mare, María Siano González, mestressa de casa. Va viure a Màlaga fins 1917, any en què va marxar a Madrid a estudiar el batxillerat a l'institut Cardenal Cisneros, recolzada per la seva mare i pels contactes que havia travat el seu pare. A la seva arribada a la capital s'instal·la a la Residencia de Señoritas. En 1920 ingressa en la facultat de Dret de la Universitat Central (actual Universitat Complutense de Madrid), on cursa la carrera com a alumna no oficial fins a la seva llicenciatura el juny de 1924.

Es col·legia el gener de 1925 i, encara que no tenia massa interès a exercir la professió davant els tribunals, no va trigar a tenir la seva primera intervenció com a advocada defensora. Es va fer famosa el 1930 defensant davant el Tribunal Suprem de Guerra i Marina a Álvaro de Albornoz, membre del Comitè Revolucionari Republicà, detingut i processament juntament amb els quals després van formar el Govern provisional de la República, arran de l'insurrecció de Jaca de desembre de 1930. Va ser la primera dona al món a intervenir davant un consell de guerra, aconseguint l'absolució del seu defensat.

Afiliada al Partit Radical Socialista, va ser escollida diputada de les Corts Constituents per Madrid a les eleccions generals espanyoles de 1931. A les eleccions del 16 de febrer de 1936, Victoria Kent va ser escollida diputada per Madrid, a les llistes de Esquerra Republicana, que formava part del Front Popular.

Va ser designada personalment pel President de la República Alcalá-Zamora Directora General de Presons, càrrec que va exercir amb l'objectiu d'aconseguir la rehabilitació dels presos, i que ocuparia fins a 1934.

El seu mandat al capdavant de les presons espanyoles va ser molt significatiu, continuant amb la labor empresa al segle passat per la precursora Concepción Arenal; de fet, una vegada que va haver manat retirar tots els grillons i cadenes de les presons va fer modelar amb el metall obtingut una estàtua de Concepción Arenal. Es va dedicar intensament a la reforma de les presons espanyoles, sota el criteri que les societats estan obligades a recuperar al delinqüent com a persona activa, i que les presons són l'instrument per a això. Seguint aquestes directrius, va ordenar la millora de l'alimentació dels reclusos, va permetre la llibertat de culte a les presons, va establir els permisos per raons familiars, va tancar 114 centres penitenciaris per estar en pèssimes condicions, va ordenar construir la nova presó de dones de Ventas, a Madrid, en la qual no existien cel·les de càstig, i va crear el Cos Femení de Presons, per a les presons de dones, i l'Institut d'Estudis Penals, la direcció dels quals encomana al seu mestre Jiménez de Asúa.

Amb motiu de les discussions per aconseguir el sufragi femení, es va posicionar en contra d'atorgar de forma immediata el vot a les dones. La seva opinió era que la dona espanyola mancava en aquell moment de la suficient preparació social i política com per votar de manera responsable, ja que per influència de l'Església el seu vot seria conservador, la qual cosa perjudicaria als partits d'esquerres. Va sostenir una polèmica sobre aquest tema amb una altra representant feminista en les corts, Clara Campoamor. Això li va implicar certa impopularitat, no obtenint acta de diputada a les eleccions del 19 de novembre de 1933. A l'any següent va abandonar la Direcció general de Presons.

Durant la guerra civil es va fer càrrec de la creació de refugis per a nens i de les guarderies infantils. El govern de la República la va enviar a França com a Primera Secretària de l'ambaixada republicana en París, perquè s'encarregués de les evacuacions dels nens. Va romandre en França fins al final de la guerra, al terme de la qual va col·laborar en la sortida dels refugiats espanyols cap a Amèrica. No obstant això, no va poder seguir el mateix camí i va ser sorpresa per la invasió nazi. En ser ocupada París per la Wehrmacht el 14 de juny de 1940, Victoria Kent es va refugiar a l'ambaixada mexicana durant un any. En estar el seu nom en la llista negra lliurada per la policia de la dictadura militar franquista al govern col·laboracionista de Vichy, la Creu Roja li va proporcionar un apartament prop del Bois de Boulogne, on va viure fins a l'alliberament amb una identitat falsa: la de *madame Duval*. En aquest temps a la capital francesa va escriure *Cuatro años en París*, novel·la autobiogràfica narrada en tercera persona el protagonista de la qual, Plácido, és un alter ego de l'autora.

En 1948 es va marxar a Mèxic, on va fer classes de Dret Penal a la universitat, fundant l'Escola de Capacitació per al Personal de Presons, de la qual va ser directora durant dos anys. Cridada per la ONU, en 1949 va viatjar a Nova York per col·laborar en la Secció de Defensa Social, amb l'encàrrec d'estudiar el lamentable estat de les presons d'Iberoamèrica, càrrec que va abandonar poc després per ser excessivament burocràtic. A Nova York va fundar i va dirigir la revista Ibèrica des de 1954 a 1974, en la qual publicava les notícies arribades des de Espanya per als exiliats republicans en Estats Units. Encara que va tornar a Espanya el 1977, va tornar a Nova York, on va passar la resta dels seus dies, fins a la seva mort en 1987.

7.5 Federica Montseny

Filla dels també anarquistes Joan Montseny (Federico Urales) i Teresa Mañé i Miravet (Soledad Gustavo), dos coneguts mestres llibertaris propulsors de l'escola racionalista de Francesc Ferrer i Guàrdia i editors de *La Revista Blanca*, una publicació destacada dins el pensament llibertari espanyol durant el primer terç del segle XX. La seva educació va ésser impartida per la seva mare i la va completar d'una manera autodidacta llegint literatura o teatre, tant

fossin clàssics com obres contemporànies. Va estudiar Filosofia i Lletres a la Universitat de Barcelona.

Amb 18 anys ja defensava clarament l'anarquisme, edat a la qual va publicar el seu primer article a *Solidaridad Obrera*. D'aleshores ençà no va parar d'escriure col·laborant freqüentment amb *La Revista Blanca* i en les seves col·lacions de narrativa *La Novel·la Ideal i Voluntad*. Durant la dictadura de Miguel Primo de Rivera va escriure tres novel·les centrades en l'emancipació femenina, *La Victoria*, *El hijo de Clara* i *La indomable*. Ja llavors defensava la igualtat entre sexes dins d'una societat sense Estat ni capital. Es desmarcava de les feministes de la seva època que solament pretenien un reconeixement polític de la dona dins la societat capitalista. Entre els mesos de novembre de 1936 i maig de 1937, Federica es va fer càrrec del Ministeri de Sanitat i Assistència Social en el govern del socialista Francisco Largo Caballero.

La seva tasca en el govern es va veure limitada per la curta durada del seu mandat. No obstant això, en pocs mesos planejà llocs d'acollida per a la infància, menjadors per a embarassades, una llista de professions exercides per persones discapacitades i el primer projecte de llei de l'avortament a Espanya. Pràcticament cap dels seus projectes va arribar a executar-se. El seu projecte de llei de l'avortament va rebre l'oposició d'altres ministres del govern i va deixar-se de banda quan Federica va sortir del govern a causa dels Fets de maig del 1937. El dret a l'avortament no seria reconegut a Espanya fins cinquanta anys després. El 1938, després de la caiguda del govern de Largo Caballero, presidí el 1er comitè d'enllaç CNT-UGT i fou la responsable del Departament de Sanitat de la Comissió de Batallons de Voluntaris . Va defensar el Partit Obrer d'Unificació Marxista (POUM) de les acusacions de traïció fetes per part dels dirigents del PSUC i el PCE. També va intercedir entre les disputes armades entre el PSUC i militants de CNT pel control de l'edifici de Telefònica a Barcelona.

Va exiliar-se a França, en finalitzar la Guerra Civil Espanyola, continuant amb el seu treball sindical a la CNT. El 1977 va retornar a l'Estat Espanyol per a la reconstrucció del sindicat ara en territori espanyol. Ni l'exili ni els seus problemes de visió van impossibilitar-la en la propaganda i difusió dels ideals llibertaris que defensava. Va morir el 1994 a la ciutat de Tolosa.

8.Conclusió

La II República Espanyola va permetre a la dona tenir els mateixos drets que els homes i adquirir els mateixos drets com a ciutadans. La lluita va permetre el dret a vot per primera vegada, el dret al divorci o no haver de dependre del marit, pare o germà per fer qualsevol cosa. La dona va poder formar part del món laboral, sortir de les quatre parets de la llar a les que el marit la tenia tancada. Les associacions varen permetre donar veu a miler i milers de dones que volien canviar a la societat Espanyola i Catalana. Algunes d'elles, tenen les seves pàgines i el seu reconeixement en aquest treball, perquè sense elles, les coses haguessin estat més difícils. Per això avui dia, encara mereixen reconeixements perquè pertanyen a la història de la dona al nostre país.

L'esclat de la Guerra Civil va permetre que moltes dones lluitessin pel que volien i que es sacrificuessin per molts que volien un país lliure on tots fóssim iguals. Després, amb la dictadura van arribar més de 40 anys de silenci, de tornar a estar lligades al poder de l'home, a perdre tots els nostres drets i la nostra condició de ciutadanes de primera classe. Les seves funcions eren servir al marit, al fill, a la nació i a l'Església.

Amb el final de la dictadura la dona va poder tornar a gaudir de la igualtat i tornar a ser una ciutadana amb els mateixos drets i els mateixos deures que l'home.

El nostre país ara gaudeix de la igualtat entre sexes, però gràcies a aquest treball es pot veure que no ha estat fàcil, i que han estat anys de lluita i sofriment.

Avui dia en el segle XXI, encara queden països que no respecten els drets de la dona i que la discriminen. La violència de gènere cada cop és més castigada al nostre país, però no a tots. Per aquests motius, un dels objectius del segle XXI ha de ser lluitar per aconseguir que tots els països estableixin una igualtat entre els sexes i que qualsevol dona pugui gaudir de la llibertat i dels mateixos drets dels que gaudeixen els homes. Són objectius difícils d'aconseguir, però la lluita de les dones és incessant.

9. Bibliografia

- DUBY, Georges / PERROT, Michelle, *Historia de las mujeres*, Ed.Santillana, Madrid, 2000
- NASH, Mary, *Mujer, familia y trabajo en España, 1875-1936*, Ed.Anthropos, Barcelona, 1983
- NASH, Mary, *Rojas. Las mujeres republicanas en la Guerra Civil*, Ed.Santillana, Madrid, 1999
- GUEREÑA, *La prostitución en la España contemporánea*, Ed.Marcial Pons, 2003
- TUSQUETS, Francesc, *El problema feminista*, Barcelona, 1931.
- ALBERDI, Inés, *Història i sociologia del divorci a Espanya*, Madrid, Centre de Investigacions Sociològiques, 1979.
- LIAÑO GIL, Concepción, *Luchadoras libertarias*, Madrid, 1999.
- Llibre de text , *Història*, Ed. Vicens Vives, Batxillerat.
- Revista *L'avenç, història dels països catalans: La dona a la Catalunya contemporània*, Catalunya, Juliol - Agost, 1977.
- Constitució de la República Espanyola de 1931.
- Centre d'Estudis Històrics Internacionals – Centre d'Estudis Històrics Contemporanis, Universitat de Barcelona.
- Universitat de Barcelona
- <http://www.ub.edu/>
- Biblioteca Nacional de Catalunya
- <http://www.bnc.cat/>
- <http://www.almendron.com/artehistoria/>
- <http://www.ciudaddemujeres.com/>

<http://blogs.sapiens.cat/>

<http://blocs.xtec.cat/mariaclara/context-historic/la-ii-republica-i-la-guerra-civil/>

Annex 1

Entrevista a Dolors Piñol Arderiu , des de la pàgina web de la memòria històrica de Mataró.

On vivia vostè?

- Jo vivia a la Rambla, però era molt diferent a com és ara. Havia arbres, un quiosc... i l'any 1928 es va fer una reforma per posar la via del tramvia.

On estudiava?

- Estudiava ca la senyora Pilar. Hi havia quatre cursos. Jo vaig anar al tercer i al quart curs quan tenia 7 anys. Als 12 anys vaig començar a treballar al negoci familiar.
Després vaig anar 5 anys a l'acadèmia Coig a Mataró, i per les tardes cosia, perquè era com una costum que havien de tenir totes les nenes.

Que feien a l'escola a les hores d'esbarjo?

- Fèiem una mica de gimnàstica i jugàvem a la pilota, però no fèiem cap mena d'esport. Cantàvem cançons i jugàvem a l'arrancaceves.

A quina edat va començar a treballar?

- El meu pare tenia negoci, i quan vaig sortir de l'acadèmia als 17 anys vaig començar a treballar amb ell. Era un comerç de llibres. Obríem a les 9 del matí fins a la 1 i a la tarda obríem a les 3 i tancàvem a les 8. Però com jo era la filla de l'amo tampoc tenia un horari massa estricte. Les botigues eren molt diferents, abans els clients eren amics nostres i teníem una bona relació.

Que era el que menjava durant la seva infància?

- Escudella i car d'olla i el dijous o els diumenges es feia arròs o macarrons. Tot això abans de la guerra. Durant la guerra va anar a pitjor. Durant la guerra tenies una targeta de racionament .Durant la guerra els diners no valien, es comerciava amb tabac, oli, arròs.

Com era el treball de les dones?

- La meva mare treballava molt per guanyar pocs cèntims i després havia de treballar a casa, fent el menjar i cuidant dels fills. Les dones només podíem treballar en un llocs determinats.

Que feia durant el seu temps d'oci?

- Anava molt al cine, quasi totes les setmanes. No es podia ballar, perquè l'església ho prohibia. Durant els estius, trèiem les cadires a la porta, i fèiem tertúlia fins altes hores de la nit, com no hi havia tele, això era una manera de passar-ho bé amb la gent del barri amb la qual encara tinc relació i amistat. També venien companyies de teatre. Passejàvem per la rambla. També ballàvem sardanes i fèiem excursions.

Com eren les seves vacances d'estiu?

- Anàvem a l'escola fins el 25 de juliol i l'1 de setembre ja tornàvem a començar. Les vacances en família no eren com les d'ara. Anàvem fora de Mataró però era molt diferent. El que més feia durant les vacances era anar al cine i a ballar. No hi havia discoteques com les d'ara, però si hi havia llocs on es podia ballar i passar una bona estona amb les amistats. La música era en viu i la veritat és que ho feien molt bé, m'agrada molt.

Que recorda de la Guerra Civil?

- Res de bo. Recordo que vam passar molta gana, no hi havia menjar i només pensàvem en menjar. A la postguerra no ho vaig passar tant malament, hi havia més menjar, estava racionat i no podies menjar el que volies ni la quantitat que volies, fins i tot havia dies que no hi havia. Durant i després de la guerra havia gent que ho va passar molt malament.

Annex 2

El sindicat socialista UGT manifesta el seu pensament antifeixista.

Annex 3

Propaganda per la prevenció de les malalties venèries.

Annex 4

Cartell propagandístic de les festes de la república l'any 1936.

**FESTES
DE LA
REPUBLICA
1936**

PATROCINADES PER
LA GENERALITAT
DE CATALUNYA
I L'AJUNTAMENT
DE BARCELONA

**ASSISTIU
AL BALL DE
GRAN GALA
DEL PALAU
NACIONAL**

ELECCIÓ DE LA **PUBILLA DE
CATALUNYA** PER VOTACIO
DELS CONCURRENTS

**1000.-PTES. PREMIS
El Dia Gráfico**

13 D'ABRIL A LES 10 ½ NIT

**1000.- PTES. PREMIS "GELEE MITZA" EL
PRODUCTE D'US EXTERN QUE FRICCIONANT-SE
ELIMINA LA GRASSA I MODELA EL COS**

ATLANTISCA, S. G. P. I. S. I. 2000, 34-1017-0010

Annex 5

El sindicat anarquista C.N.T i la A.I.T organitzen un congrés nacional sobre la sanitat l'any 1937.

